

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКИЙ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ УГОРЩИНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

ГІДІ ГАННА РЕБЕКА

**«ВНУТРІШНЯ І ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ЛІВІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ
XX – НА ПОЧАТКУ XXI СТ. ЗА РЕЖИМОМ КАДДАФІ»**

291 – «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»

Дипломна робота на здобуття освітнього ступеня
магістра

Науковий керівник:
доц. **Зубанич Л. Л.**

Ужгород 2023

Реєстрація № 3
(номер)

« 22 » грудня 20 23 р.

Бала
(підпис лаборанта кафедри)

Бала Е.В.
(прізвище, ініціали)

Дипломна робота допущена до захисту

Завідувач кафедри

Л.Л. Зубанів
(підпис) Л.Л. Зубанів
(ініціали, прізвище)

д. і. н. доцент кафедри
(науковий ступінь, вчене звання)

« 23 » грудня 20 23 р.

Рецензент
(підпис)

А.І.

(прізвище, ініціали)

Толовач А.І.

доц. к. і. н.

(науковий ступінь, вчене звання)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ХАРАКТЕРИСТИКА РОЗВИТКУ ЛІВІЇ В ПЕРІОД ДО ПРИХОДУ ДО ВЛАДИ КАДДАФІ.....	6
1.1. Здобуття незалежності та епоха монархії	6
1.2. Обставини приходу Каддафі до влади.....	9
РОЗДІЛ II. ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА ЛІВІЇ В ПЕРІОД ПРАВЛІННЯ КАДДАФІ.....	14
РОЗДІЛ III. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ЛІВІЇ В ПЕРІОД ПРАВЛІННЯ КАДДАФІ.....	24
3.1. Лівія в міжнародних системах.....	24
3.2. Лівія та арабський тероризм. Олімпійські ігри в Мюнхені та катастрофа в Локербі.....	33
РОЗДІЛ IV. АРАБСЬКА ВЕСНА І ПАДІННЯ РЕЖИМУ КАДДАФІ.....	42
4.1. Арабська весна і падіння режиму Каддафі.....	42
4.2. Міжнародна оцінка громадянської війни в Лівії.....	49
4.3. Лівія і тероризм.....	58
ВИСНОВКИ.....	66
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	71
ДОДАТКИ.....	78

ВСТУП

Актуальність теми роботи. Становлення незалежності Лівії та прихід Муамара Каддафі до влади - це історичний епізод, який справив значний вплив на подальший хід подій у регіоні Середземномор'я та всьому світі. Лівія, знаходячись на рубежі Африки та Близького Сходу, завжди викликала інтерес як для своїх сусідів, так і для світових держав. Саме в цьому контексті важливо розглянути історію її незалежності та приходу Муамара Каддафі до влади. Лівія пройшла складний шлях від колоніального підпорядкування до отримання суверенітету. Впливи римської імперії, османської держави, італійського фашистського режиму та інших зовнішніх сил залишили сліди в історії країни. Проте, після Другої світової війни, Лівія відділилася від італійського панування та стала королівством, але іноземний вплив і далі залишався значним. Прихід Муамара Каддафі до влади в 1969 році позначився на подальшому розвитку Лівії та відносинах країни з іншими державами. Цей захопливий та спірний лідер провів реформи, спрямовані на зміну політичного, економічного та соціального ландшафту Лівії, і виступав за національну незалежність та арабський націоналізм. Проте, його діяльність також викликала численні суперечки та конфлікти як усередині країни, так і на міжнародному рівні. Таким чином, актуальним є дослідження становлення незалежності Лівії після довгого періоду іноземного панування та роль Муамара Каддафі в історії країни, а також його вплив на глобальну політику та міжнародні відносини.

Стан наукового вивчення проблеми. Дослідженням становлення незалежності Лівії та прихід Муамара Каддафі до влади серед зарубіжних та вітчизняних учених займалися Строкань С., Анатольєв Р., Мусскій І., Муртазін А., Капітонов К., Максимова І., Бандурка О. та інші.

Об'єктом роботи є становлення незалежності Лівії.

Предметом роботи є становлення незалежності Лівії та прихід Муамара Каддафі до влади.

Метою роботи є аналіз особливостей та всебічне дослідження становлення незалежності Лівії та прихід Муамара Каддафі до влади.

В результаті поставленої мети можна сформулювати наступні **завдання** роботи:

- охарактеризувати здобуття незалежності та епоху монархії;
- здійснити оцінювання обставин приходу Каддафі до влади;
- надати загальну характеристику внутрішньої політики Лівії в період правління Каддафі;
- здійснити аналіз зовнішньої політики Лівії в період правління Каддафі;
- провести аналіз арабської весни і падіння режиму Каддафі;
- здійснити обґрунтування міжнародної оцінки громадянської війни в Лівії.

Методи дослідження. При написанні даної роботи було використано такі методи дослідження як: метод аналізу та синтезу, методи індукції та дедукції, аналітичної обробки інформації.

Інформаційною та джерельною базою для виконання даної роботи слугували наукові джерела, матеріали всесвітньої мережі Інтернет та праці вчених, які досліджували становлення незалежності Лівії та прихід Муамара Каддафі до влади.

Практичне значення роботи полягає в тому, що результати дослідження є теоретичною основою для оцінки становлення незалежності Лівії та прихід Муамара Каддафі до влади, та можуть бути використані в подальшій роботі над даною темою, при підготовці до доповідей та конференцій.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

У вступі автор розкриває актуальність теми, мету, визначає об'єкт роботи та її предмет, формулює завдання, які згодом висвітлює у роботі.

Перший розділ роботи характеризує розвиток Лівії в період до приходу до влади Каддафі. Другий розділ містить аналіз внутрішньої політики Лівії в період правління Каддафі. В третьому розділі розкрито особливості зовнішньої політики Лівії в період правління Каддафі. В четвертому розділі проаналізована арабська весна і падіння режиму Каддафі.

У висновках стисло викладено підсумки проведеного дослідження та наводяться найбільш важливі теоретичні положення, які містять формулювання для розв'язання проблеми.

РОЗДІЛ I

ХАРАКТЕРИСТИКА РОЗВИТКУ ЛІВІЇ В ПЕРІОД ДО ПРИХОДУ ДО ВЛАДИ КАДДАФІ

1.1. Здобуття незалежності та епоха монархії

Лівія (араб. ليبيا), офіційно Держава Лівія (Tamtart n Libya) є країною, розташованою на півночі Африки. Ця держава має межі з рядом сусідніх країн: на сході вона межує з Єгиптом, на південному сході з Суданом, на півдні з Чадом і Нігером, на заході з Алжиром і Тунісом, а її північний берег омиває Середземне море [21, с. 78]. Так, Лівія, розташована на північному узбережжі Африки, має важливу історію, пов'язану зі здобуттям незалежності та періодом монархії, що відіграли ключову роль у становленні цієї африканської держави.

Історія здобуття незалежності Лівії відзначається впливом різних імперій та колонізаторів, які контролювали цю територію. Здавалося б, вже давно Лівія стала об'єктом зацікавлення різних держав. Римська імперія включила цю територію в свої кордони, що призвело до римської культурної інтеграції. Згодом Лівія стала частиною Османської імперії, але цей період припав на більш пізню історію. Найбільший вплив на країну відзначився в 20-му столітті під час колонізації італійським фашистським режимом. Лівія стала італійською колонією в 1934 році.

Здобуття незалежності Лівії відбулося в 1951 році, коли країна стала королівством. Король Ідріс I став першим монархом Лівії після завершення колоніального періоду. Проте його влада була обмеженою, і фактична влада перебувала в руках іноземних корпорацій та колоніальних сил. Цей період був супроводжений спробами країни побудувати свій національний ідентитет та розвинути господарську систему [21, с. 79].

Ще Друга світова війна призвела до посилення національно-патріотичного руху в Магрибських країнах. Франція, яка мала контроль над більшістю цих територій, зазнала поразок на початковому етапі війни і втратила здатність підтримувати свій контроль над регіоном у попередньому обсязі. Під час Паризьких мирних переговорів було вирішено, що майбутність італійських колоній в Африці буде визначена не пізніше, ніж рік після набрання чинності мирним договором між країнами-переможцями і Італією [1, с. 33].

Після набрання чинності мирної угоди з Італією 15 вересня 1947 року, була створена спеціальна комісія з представників США, Великої Британії, Франції та СРСР, щоб розглянути питання майбутнього італійських колоній. Після численних дискусій весною 1949 року вдалося досягти угоди про тимчасове збереження італійської присутності в Тріполітанії, де залишалося значна кількість італійських колоністів, та передачу Кіренаїки та Феццану під управління Великої Британії та Франції відповідно. Однак Генеральна Асамблея ООН не схвалила цей план через опір СРСР та арабських країн, де діяли лівійські патріотичні організації [6].

СаїдІдріссі, лідер впливового мусульманського ордену «сенусійя», який був активним у боротьбі проти італійських колонізаторів, виступив з вимогою об'єднання Кіренаїки та Тріполітанії та надання повної незалежності для всієї Лівії. Його підтримав Єгипет, і Генеральна Асамблея ООН 21 листопада 1949 року ухвалила рішення про надання Лівії незалежності після прийняття конституції країни парламентом, в якому представники Кіренаїки, Тріполітанії та Феццана мали брати участь. Це призвело до утворення Об'єданого королівства Лівії під керівництвом еміра Саїда Ідріссі, яке оголосило себе монархією 24 грудня 1951 року.

Лівія, не маючи значних нафтових ресурсів на момент набуття незалежності, підтримувала тісний союз з Великою Британією та Сполученими Штатами, які отримували право розміщувати військові бази на

її території в обмін на фінансову підтримку. Однак з відкриттям нафтових родовищ, Лівія почала отримувати значні прибутки від видобутку нафти, що зміцнило її політичну позицію. Незважаючи на це, нафтодолари також сприяли змові внутрішніх сил проти монархії, зокрема під керівництвом «Вільних офіцерів», організації, схожої на єгипетську [6].

Зі світової історії видно, що кожен раз, коли виникають внутрішні суперечності, спричинені політичними, етнічними, релігійними або мовними розбіжностями, традиційні права стають уразливими. Одним із методів вирішення таких конфліктів є залучення до процесу національної ідентифікації. Члени нації об'єднуються спільними коріннями, культурними традиціями та цінностями, включаючи мову, а іноді навіть етнічну приналежність та релігію. Проте процеси створення наційних держав не завжди призводять до утворення однорідних націй. Подвійна ідентичність, внутрішню дискримінацію щодо меншин або зовнішні впливи, такі як імміграція, часто сприяють напруженості всередині країн. Процеси національної ідентифікації можуть викликати внутрішні конфлікти через боротьбу різних соціальних груп за збільшення свого впливу та контролю.

Історично бачимо, що монархії часто успішно зменшували внутрішні конфлікти, оскільки вони виконували роль стабілізуючого чинника у суспільстві [11, с. 45]. Роль монархій у спрямуванні конфліктів на Близькому Сході і в Північній Африці була одним з центральних аспектів Арабської весни. Існує багато суперечок щодо того, чому арабські монархії виявилися стабільними протягом останніх десятиліття чи двох. Існує вбудоване упередження, що до 2010 року вижили лише найсильніші з них, в той час як багато хто з них піддався народному або революційному тиску десятиліття тому, тобто Єгипет в 1952 році, Туніс в 1957 році, Ірак в 1958 році, Північний Ємен в 1962 році, Лівія в 1969 році, Афганістан в 1973 році і Іран в 1979 році [11, с. 46].

Монархія в Лівії тривала до 1969 року, коли Муамар Каддафі та його група офіцерів вчинили державний переворот. Цей переворот позначився на історії Лівії та спричинив різкі зміни в політичному та соціокультурному житті країни. Муамар Каддафі встановив режим "Лівійської арабської республіки" та почав проводити соціалістичні реформи та націоналізацію галузей економіки [20, с. 17].

Таким чином, цей період в історії Лівії відіграв важливу роль у формуванні сучасної держави. Здобуття незалежності та епоха монархії є ключовими етапами, що визначили подальший хід подій та вплинули на розвиток та місце Лівії в світі. Ці події також нагадують про важливість збереження національної ідентичності та боротьбу за незалежність в історії численних країн.

1.2. Обставини приходу Каддафі до влади

Муаммар Каддафі був останнім у списку представників арабських націоналістів-революціонерів, які прийшли до влади завдяки військовим переворотам у 50-60-х роках минулого століття [15]. Його повне ім'я звучить як Муаммар бен Мухаммед Абу Меньяр Абдель Саям бен Хамід аль-Каддафі [8]. Це ім'я має символічне значення - «той, який живе довго» [5, с. 215]. Точна дата народження залишається невизначеною. Деякі біографи стверджують, що Муаммар Каддафі народився у 1940 році. Сам Каддафі, проте, заявляв, що з'явився на світ навесні 1942 року в бедуїнському наметі за 30 кілометрів на південний захід від міста Сирт.

У роки свого навчання, майбутній полковник Муаммар Каддафі потрапив в обстановку, коли в Лівії активізувався опозиційний рух проти королівського режиму. Виявилось, що цей період співпав з появою численних груп, що виступали проти монархії та об'єднані бажанням змін. Такі настрої були серед міського та сільського населення, серед середнього класу, студентів та учнів.

У 1956-1961 роках однією з цих опозиційних груп, керівником якої був Муаммар Каддафі, проводила діяльність в Лівії [8]. В юності Каддафі віддавав шану гамалістському руху в Єгипті та брав участь у протестах проти ізраїльської агресії під час Суецької кризи 1956 року.

5 жовтня 1961 року, під керівництвом Каддафі, організація, яку він очолював, провела масову демонстрацію протесту проти рішення Сирії вийти з Об'єднаної Арабської Республіки. Після промови Каддафі біля давніх міських стін він був виключений зі своєї школи-інтернату в місті Себха [16, с. 182]. Для продовження навчання йому довелося переїхати до Місурати, де він вступив до місцевого ліцею та успішно закінчив його у 1963 році.

Після прибуття до Місурати, Каддафі та його прихильники вирішили розвивати попередню діяльність та залучити до неї більше прихильників. Вони спрямували зусилля на залучення молоді, яка вірила у єдність арабського світу, важливість свободи та необхідність радикальних змін у Лівії.

У 1963 році Каддафі та його сподвижники прийняли рішення об'єднати різні підпільні групи з Себха, Тріполі та Місурати. Створеної організації дали назву «Визволені офіцери юніоністи-соціалісти» (ВОЮС), і вона почала підготовку до майбутнього перевороту. На першому з'їзді організації, який відбувся в 1964 році біля моря поблизу селища Толмейта, був прийнятий кодекс поведінки та обрано Центральний комітет. Члени комітету були зобов'язані дотримуватися строгих правил, заборонялося грати в карти, пити алкоголь, відвідувати розважальні заклади, а також вони повинні були зберігати релігійні обряди. Комітет отримав завдання підготувати повстання та залучити молодь до революційних ідей.

Члени комітету зустрічалися на щомісячних зборах, але з метою підвищення рівня конспірації їх було поділено на групи, що діяли незалежно. Тільки сам Каддафі знав всіх членів груп та визначав їх завдання [8].

Так, «Вільні офіцери» не мали досвіду політичної роботи та чіткої програми соціальних змін, і їхні ідеологічні переконання були не визначені. Проте вони визначили для себе чіткі цілі, серед яких були повалення монархічного режиму, визволення від вікової відсталості, позбавлення імперіалізму впливу на політику, економіку та військові справи, досягнення національної незалежності, запровадження соціальної справедливості для широких народних мас, підтримка арабської єдності та визнання прав законних прав арабського народу Палестини.

Після завершення військового навчання члени ВОЮС були направлені до служби, що ускладнило співпрацю між підпільними групами. Керівництво та координацію опозиційною діяльністю продовжував обіймати Каддафі, який служив як лейтенант у військовому таборі Гар Юнес поблизу Бенгазі, а потім був направлений до Великобританії на перекваліфікацію і піднявся до звання капітана [8].

Каддафі був головним посередником інформації між різними групами підпільників і віддавав вказівки щодо нелегальної діяльності та організації зустрічей і явок. Починаючи з 1966 року, розпочалася безпосередня підготовка до майбутнього перевороту. Вплив «Вільних офіцерів» поширювався не лише в сухопутних військах, але й в інших бойових частинах. Але були труднощі з набуттям підтримки серед інтелігенції, чиновництва та бізнес-середовища, оскільки багато з представників буржуазії і вищого чиновництва підтримували королівський режим.

Червнева війна 1967 року справила великий вплив на революційний настрій. Поразка арабських країн у цій війні викликала патріотичний рух та націоналістичні емоції у всьому арабському світі, що також виявило вплив на Лівію. Невдоволення також виникло в самій армії через те, що королівський уряд відмовив армії брати участь у відбитті ізраїльської агресії.

Проте, в армії були і інші групи, які виражали різні соціальні інтереси, включаючи інтереси феодалних кіл. Полковник Абдель Азіз Шелхі, який

очолював праве крило, був призначений заступником начальника генерального штабу та головою комітету з реорганізації королівської армії. Ця посада була прикриттям для підготовки військового перевороту. Лідери «Вільних офіцерів» вирішили перехопити ініціативу і визначити дату збройного перевороту.

Переворот був запланований на 1 вересня 1969 року. Щоб реалізувати цей план, Каддафі повинен був негайно повернутися до Бенгазі, де розташовувався генеральний штаб та основні військові установи. На ранок 1 вересня 1969 року члени ВОЮС, під керівництвом Ради революційного командування, одночасно розпочали виступи в різних містах, оточуючи ключові державні та військові об'єкти. Переворот завершився успішно, і «Вільні офіцери» прийняли управління країною.

У 1969 році Муамар Каддафі став одним із учасників заклоту «Вільних Офіцерів», який призвів до повалення короля Ідріса та прийняття влади в Лівії. Внаслідок цього перевороту був створений Революційно-Командний Комітет (РКК), колегіальний орган управління. 8 вересня 1969 року Каддафі отримав звання полковника, і країні було присвоєно назву «Лівійська Арабська Республіка» [4, с. 14].

Незважаючи на революційно-популістську ідеологію, Муамар Каддафі виявився єдиним, хто ухвалював політичні рішення. Він забезпечував лояльність своїх послідовників шляхом розподілу матеріальних благ або пригнічення незгідних. Такі персоналізовані режими не мали інших джерел влади, оскільки Муамар Каддафі контролював процес селекторного відбору, роздаючи політичні посади лише тим, хто віддавав йому беззастережну підтримку [4, с. 14].

У порівнянні з корпоративними режимами, неопатримоніальні режими відрізняються тим, що селекторат перетворюється на мережу клієнтів, які отримують ресурси в обмін на відданість диктатору. Таким чином, диктатор забезпечує собі надійну підтримку завдяки розподілу матеріальних благ серед

своїх прихильників. У більшості випадків до селекторату належать родичі, представники тієї ж етнічної групи, що й диктатор, а також особи, які виявляються вправними інтригантами та вірними слугами диктатора [4, с. 15].

Таким чином, аналізуючи прихід Муаммара Каддафі до влади, можна визначити, що він встановив своє керівництво через проведення військового перевороту. З 1966 року почалася активна підготовка до цього перевороту, яку ініціювали військові частини. Фактично цю підготовку координувала створена Каддафі в 1964 році підпільна опозиційна організація під назвою «Вільні офіцери юніоністи-соціалісти» (ВОЮС). Їхні дії призвели до повалення монархії в Лівії у вересні 1969 року. Влада перейшла під контроль Ради революційного командування (РПК), яку очолив Муаммар Каддафі.

РОЗДІЛ II

ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА ЛІВІЇ В ПЕРІОД ПРАВЛІННЯ КАДДАФІ

Розглядаючи події, які супроводжували прихід М. Каддафі до влади, спробуємо визначити ключові напрямки його внутрішньої політики та охарактеризувати систему управління в Лівії. На початку свого лідерства, у 1969 році, Каддафі оголосив п'ять принципів своєї політики, які він прагнув втілити в життя: виведення іноземних баз, позитивний нейтралітет, національна і арабська єдність, а також заборона політичних партій. Ці принципи слугували основою для подальших дій [3].

Однією з перших істотних кроків нового керівництва була евакуація іноземних військових баз з лівійської території, яку Каддафі вважав кроком до збереження революції. Ця дія була супроводжена виведенням військ з ключових військових об'єктів Англії та США. Також, відбулося вигнання італійців, яке Каддафі визначив як «день помсти» [19].

Подальші дії включали націоналізацію іноземних банків і земельної власності, що належала італійцям. Також, під керівництвом Каддафі, держава націоналізувала власність іноземних нафтових компаній, що призвело до важливих змін у сфері національної економіки. Важливим аспектом його реформ було також перетворення календаря, включаючи зміну назв місяців та літочислення від року смерті пророка Мухаммеда.

У листопаді 1971 року створено комісію для перегляду законодавства Лівії відповідно до принципів ісламського шаріату. Ці заходи визначали новий етап в історії країни та визначали шлях до її політичної, економічної та соціокультурної трансформації [18, с. 308].

В історії Лівії визначний момент - заборона алкогольних напоїв та азартних ігор, що було проведено разом із культурною революцією, оголошеною М. Каддафі 15 квітня 1973 року. Ця революція включала п'ять

ключових пунктів, спрямованих на перезапуск суспільства відповідно до ісламських принципів та шаріату:

1. Анулювання існуючих законів, що базувалися на монархічному режимі, та їх заміна шаріатськими правилами.
2. Репресії проти комунізму та консерватизму, "чистка" політичних опозиціонерів, включаючи комуністів, атеїстів, членів "Братів-мусульман", захисників капіталізму.
3. Розподіл зброї серед народу для громадського спротиву та захисту революції.
4. Адміністративна реформа для боротьби з бюрократизацією та хабарництвом.
5. Заохочення ісламської думки та відкидання іноземних ідей, що не відповідали ісламській спадщині.

Каддафі підкреслював, що лівійська культурна революція повертається до арабської та ісламської спадщини, а не вводить щось нове, як, наприклад, в китайській культурній революції. З 1979 року в країні почали діяти шаріатські закони [23].

Ідеологічною основою соціально-економічних та політичних реформ стала «Третя світова теорія», яку сформулював Каддафі в 1973 році. Вона поєднувала ісламські ідеї з теоретичними концепціями російських анархістів Кропоткіна і Бакуніна. Початково спрямована на втілення ідей «Національної хартії» президента Єгипту Насера, вона швидко перетворилася, оскільки Каддафі визнав, що ці ідеї не підходять для Лівії. У внутрішньому плані теорія передбачала створення «Джамахірії» - суспільства народних мас, яке керується прямо народом, без посередників. У зовнішньому плані ставилася мета досягти арабської єдності через системи Джамахірії, розглядаючи «Третю світову теорію» як прийнятний шлях для країн у розвитку [23].

Розглядаючи «Зелену Книгу» Муаммара Каддафі, націлену на розв'язання проблеми демократії, відзначимо першу її частину, присвячену

«Владі народу». В рамках «Третьої світової теорії», яка була представлена у січні 1976 року, Каддафі відкидав традиційні форми демократії, такі як парламент, партії та референдуми. Замість цього, він пропонував принципи прямої народної демократії, заснованої на народних конгресах та комітетах.

Каддафі переконував, що у боротьбі за владу перемагає окрема особистість, партія чи клас, а переможеним завжди виявляється народ. Він вважав, що існуючі політичні режими фальсифікують демократію та є диктаторськими, а парламентаризм – хибне рішення проблеми демократії. Парламент, за його словами, не може відійти від імені народу, і система виборів є оманливою, оскільки голоси можна купити та підтасовувати.

Подальше розглядання «Зеленої Книги» розкриває погляд Каддафі на партії як на диктаторські знаряддя влади, що монополізують управління та ставлять свої інтереси вище інтересів суспільства. Він вважав, що боротьба за владу між партіями породжує конфлікти, які шкодять розвитку суспільства. Політична опозиція, за його думкою, лише чекає моменту, щоб замінити ту, що зараз у владі, не представляючи справжнього контролю народу.

У контексті «Зеленої Книги» Каддафі асоціював партії з кланами, вказуючи, що боротьба за владу між ними негативно впливає на суспільство. Він переконував, що інтереси партій та кланів вводять суспільство в політичний та соціальний ступор [71].

Таким чином, аналізуючи ідеї Каддафі із «Зеленої Книги», можна визнати його відмову від традиційних форм демократії на користь прямої народної участі, а також його критику парламентаризму та політичних партій як диктаторських інструментів.

Концепція референдуму, за словами Муаммара Каддафі, є фальсифікацією демократії. Він наголошував, що просте висловлювання «так» або «ні» не дає можливості аргументувати свої погляди та бажання. Каддафі вбачав справжню демократію в тому, щоб створити інструмент правління, який відображав би весь народ, а не представляв би лише частину

його від імені. Він пропонував утворити ієрархічну структуру народних конгресів та державних комітетів, де управління ставало народним, а контроль – народним самоконтролем. Для Каддафі єдиним засобом реалізації народної демократії були народні конгреси, вони визначались як кінцева мета боротьби народів за демократію [72].

Ця система функціонувала ефективно: населення Джамахірії було організовано у народні конгреси, які обирали народні комітети, що утворювали другий рівень народних конгресів. Останні вибирали адміністративні комітети, які заміщали державну адміністрацію. Питання, розглянуті на народних конгресах, переходили через структуру комітетів і вирішувались на Загальному народному конгресі, що обговорював найважливіші соціальні питання та приймав законодавчі рішення.

У першому розділі «Зеленої Книги» Муаммар Каддафі висловив свої переконання щодо свободи слова. Згідно з його поглядами, кожна людина, незалежно від свого становища, повинна мати можливість вільно висловлювати свої думки, навіть якщо це стосується неординарних поглядів. Це право, за його словами, повинно розповсюджуватися як на фізичних, так і на юридичних осіб. Каддафі вважав, що фізична особа представляє тільки себе, в той час як юридична особа виражає групу осіб, об'єднаних юридичним статусом [28].

У своєму підході до свободи слова Каддафі наголошував, що преса повинна бути засобом вираження суспільства, а не індивідуальних точок зору. Його думка полягала в тому, що газета, яка є особистою власністю, висловлює лише думку свого власника і не може претендувати на відображення громадської думки. Твердження про її громадське представництво було, на його думку, необгрунтованим, оскільки це обмежує принципи справжньої демократії, де публічні засоби масової інформації повинні служити інтересам усього суспільства.

У другій частині «Зеленої Книги», присвяченій розв'язанню економічних проблем та соціалізму, Каддафі висвітлив економічний аспект «Третьої світової теорії». Він виступив проти рабського характеру найманої праці і проголосив право працівника на власність над виробленим продуктом. Каддафі підкреслював необхідність трудитися на рівні своїх можливостей і водночас мати достатній рівень життя, задовольняючи основні потреби. Він вважав неприпустимим надмірне накопичення однієї особи за рахунок зменшення потреб інших, що суперечить принципам соціальної справедливості [28].

У вересні 1977 року Муаммар Каддафі висунув ідею «самоврядування в економіці» як ключовий принцип господарського розвитку. Цей принцип передбачав передачу управління підприємствами у руки тих, хто в них працює, з визначеним гаслом «Партнери, а не наймані працівники». Ця концепція отримала теоретичне обґрунтування в другій частині «Зеленої Книги» і була впроваджена з листопада того ж року на ряді підприємств [54].

За гаслом «Житло – власність його мешканця» Каддафі проголосив, що будинки належать їхнім мешканцям, а не орендарям. Закон, прийнятий у травні 1978 року, забороняв орендування житлових приміщень, роблячи колишніх орендарів власниками своїх квартир і будинків.

За принципом «Партнери, а не наймані працівники» робітники та службовці під керівництвом народних комітетів активно захоплювали підприємства та послуги в сфері виробництва та торгівлі. Ця кампанія «народного захоплення» стала засобом ліквідації приватної власності буржуазії [72].

Однак функціонування політичної системи «Джамахірії» на практиці стикалося з труднощами через опір буржуазних верств і неспроможність нового управлінського апарату ефективно управляти господарством. Це викликало невдоволення серед частини населення, а також опозицію з боку мусульманського духовенства, яке звинувачувало Каддафі в «відступі від

положень Корану». У відповідь влада вживала заходів для обмеження впливу духовенства, включаючи публічні іспити на знання Корану для деяких богословів, що призвело до їхньої компрометації перед віруючим населенням.

Останнім акордом у реформах економіки Джамахірії було прагнення до «досягнення нового соціалістичного суспільства, де прибуток і гроші остаточно втрачуть свою актуальність, а суспільство буде абсолютно продуктивним, задовольняючи матеріальні потреби всіх його членів. На цьому етапі прибуток має сам собою зникнути, а отже, гроші припинять своє існування». Каддафі вважав, що кожен житель Лівії отримує достатньо для задоволення фізіологічних потреб: харчі, включаючи хліб, доступні за невисокими цінами; транспорт і бензин практично безкоштовні; кожен має безкоштовне житло [33].

Третя частина «Громадського аспекту Третьої світової теорії» (опублікована 1 червня 1979 р.) включала аспекти життя, такі як стан жінок, система освіти, злиття мов світу та спорт. В цій частині було висловлено глобальне бачення правильного співіснування, де основний акцент робився на важливості безперервного громадського ланцюжка «від малого до великого» [23].

Відповідно до «Зеленої Книги», якщо національний дух переважає релігійний, це може призвести до зміцнення боротьби між націями, які об'єднані однією релігією. Каддафі підкреслював важливість родини, яку він порівнював з плем'ям, а плем'я – з великою родиною. Він вважав, що світ є великою нацією, яка розділилася на безліч націй через зростання населення.

М. Каддафі зазначав, що «людські права рівні для всіх, але обов'язки відмінні». У своїх працях він також звертав увагу на чорні раси, прогножуючи їхнє лідерство у світі через демографічні та соціальні тенденції [31].

Проблема мови була висвітлена в «Зеленій Книзі»: «Люди будуть відсталими, поки не говоритимуть однією мовою». Однак це вирішується тільки через довгостроковий процес злиття мов, який вимагає поколінь і

втрати спадкових факторів, таких як «чуттєві сприйняття, смак і темперамент дідів та батьків» [31].

2 березня 1977 року на винятковій сесії Загального народного конгресу Лівії в Себесі відбулася історична подія, а саме «Декларація Себхі», яка встановила нову форму управління - Джамахірію (з арабської «Джамахірія» - маси). Цим актом Лівійська Республіка стала відома як «Соціалістична Народна Лівійська Арабська Джамахірія» (СНЛАД).

Революційне командування та уряд були розпущені, а нові інститути, відповідні системі Джамахірії, були створені. Загальний народний конгрес став найвищим законодавчим органом, а Вищий народний комітет, сформований на його заміну, став виконавчою владою. Міністерства були замінені нанародні секретаріати з колективним керівництвом - бюро. Посольства Лівії за кордоном також стали народними бюро. У владі Лівії не існувало посади глави держави відповідно до принципу народовладдя [65].

У генеральному секретаріаті Загального народного конгресу було обрано Каддафі (генеральний секретар) та його четверо найближчих співробітників: майора Абделя Салама Ахмеда Джеллуда, а також генералів Абу Бакра Юніса Джабера, Мустафу аль-Харрубі і Хувейді аль-Хмейді. У жовтні 1978 року Каддафі оголосив «відділення революції від влади» [31].

Через два роки лідери відійшли від державних обов'язків, передаючи їх професійним управлінцям. Після цього Каддафі офіційно отримав титул «Лідера лівійської революції», а п'ятірка лідерів — «Революційного керівництва». З'явилися Революційні комітети, що мали впроваджувати політичну лінію Революційного керівництва через народні конгреси. Хоча Каддафі формально був лише лідером лівійської революції, його реальний вплив на прийняття політичних, економічних та військових рішень був значний [54].

Під час подій 2011 року, професор історії міжнародних відносин Массімільяно Крікко висловив думку про Муаммара Каддафі та його політику:

«Каддафі робив чимало для лівійців у 1970-1980 роках, розподіляючи доходи від нафти, забезпечуючи безкоштовний бензин та вирішуючи проблеми з прісною водою. Однак пізніше він зосередив увагу на міжнародній арені, втративши зв'язок із своїм народом» [37].

Необхідно відзначити слова президента Уганди Йовері Мусевені щодо М. Каддафі: «Каддафі - націоналіст та відданий патріот, який не підкорявся нікому. Ніколи не розумів, чому західні лідери не люблять незалежно мислячих людей, вони віддають перевагу політикам-лялькам. Лялька - це шкідливо для всіх. Після 1945 року лише країни, лідери яких мали незалежний розум, а не служили хазяїнам, вийшли з «третього світу» у статус реальної держави. І, незважаючи на недоліки, Каддафі залишався націоналістом в кращому сенсі цього слова. Це набагато краще, ніж слухняна лялька. Чи коли-небудь ляльки робили щось значуще? Каддафі вміє думати незалежно, і це часто приносить користь Лівії, Африці та «третьому світу». Наприклад, коли ми боролися із кримінальною диктатурою і не мали зброї, Каддафі надав нам допомогу - 96 гвинтівок, 100 мін і ще кілька речей, щоб ми могли захищати себе. І це було чесно, без дозволу Вашингтона. Він просто допоміг. Треба також відзначити, що Каддафі був готовий без попереджень ліквідувати всі британські та американські бази в Лівії. Також він підняв ціни на нафту. Перед його приходом до влади в 1969 році барель нафти коштував 40 центів. Він вперше сказав, що не можна продавати нафту за безцінь, і підняв ціну до \$20 за барель. Решта не осмілилася. Ціна за барель зросла до \$40 тільки після арабо-ізраїльської війни 1973 року. Цікаво, що багато країн виробників нафти, включаючи Перську затоку, не цінують роль, яку Каддафі відіграв у цьому питанні. Він заслуговує подяки за їхнє багатство. Почавши платити справедливую ціну за нафту, Захід не зазнав жодних катастроф. Ситуація з цінами була результатом переексплуатації нафтових країн Заходом» [36].

Таким чином, висновки щодо внутрішньої політики Лівії в період правління Каддафі:

1. Авторитаризм та каддафізм: внутрішня політика Лівії під керівництвом Муамара Каддафі характеризувалася авторитарним режимом та ідеологією каддафізму. Влада була централізованою, з унікальною системою влади та особистою культом лівійського лідера.
2. Зелена Книга та теорія третього шляху: одним із основних документів, які визначали внутрішню політику, була «Зелена Книга», що містила ідеї каддафізму та Теорії третього шляху. Ці ідеї визначали курс країни в економіці, політиці та соціальній сфері.
3. Економічна автономія: Каддафі реалізував політику економічної автономії, націоналізації промисловості та експлуатації природних ресурсів. Однак ця політика не завжди призводила до стабільності та покращення рівня життя населення.
4. Підтримка революцій та повстань: Каддафі активно підтримував революційні та повстанські рухи в інших країнах, використовуючи для цього свої матеріальні та людські ресурси.
5. Система соціальних виплат: уряд реалізував політику розподілу доходів та соціального забезпечення, забезпечуючи населенням певний рівень благополуччя, хоча ця політика була також інструментом контролю за населенням.
6. Політика зовнішньої підтримки: Каддафі здійснював політику активної зовнішньої підтримки, вступаючи в альянси та формуючи стратегічні союзи, особливо в африканському та арабському контексті.
7. Політична репресія: політична репресія, пригнічення опозиції та обмеження прав і свобод громадян були характерними рисами режиму Каддафі.

8. Нестабільність та внутрішні конфлікти: внутрішня політика Лівії відзначалася внутрішньою нестабільністю та конфліктами, особливо в останні роки правління Каддафі.
9. Падіння режиму: загальна несхваленість режиму призвела до повстання 2011 року, яке призвело до падіння Каддафі та зміни влади в країні.

Отже, можна узагальнити, що внутрішня політика Лівії в період правління Каддафі була визначена авторитаризмом, соціальними експериментами та політичною репресією, що призвело до складних наслідків для країни.

РОЗДІЛ III

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ЛІВІЇ В ПЕРІОД ПРАВЛІННЯ КАДДАФІ

3.1. Лівія в міжнародних системах

Каддафі був важливою людиною у світовій політиці. У Європі він був відомий своєю ексцентричною поведінкою, порушенням встановлених людських законів і підтримкою тероризму. У Африці Каддафі вважався великим другом, якого іноді називали королем Африки внаслідок його участі в захисті інтересів африканського континенту. Будучи лідером Лівії, він став однією з найвпливовіших осіб у своєму регіоні. Каддафі зміг вдало використати природну ренту від природних ресурсів, наявних в Лівії. Накопичення цих ресурсів сприяло зростанню його впливу у світовій політиці. Фонд Лівійської африканської інвестиційної компанії, створений Каддафі, допоміг підняти рівень життя багатьох жителів Африки. Зокрема його інвестиції сприяли розвитку сфери інфраструктури, комунікацій, готельного бізнесу та ін. На жаль, частина накопичених коштів потрапила в руки терористичних та націоналістичних організацій у всьому світі, які використовували їх для реалізації своїх політичних програм. Каддафі намагався вирішити багато міжнародних проблем у ролі посередника в конфліктах, але одночасно став каталізатором інших важливих міжнародних політичних труднощів [75].

Під час правління Муаммара Каддафі зовнішня політика Лівії відзначалася різноманітністю і комплексністю. Ось деякі ключові аспекти зовнішньої політики Лівії протягом періоду Каддафі:

1. Панафриканізм і Арабська єдність:

- Каддафі пропагував ідеї панафриканізму та арабської єдності. Він вважав, що арабські та африканські народи повинні об'єднатися для захисту своїх інтересів.

- Лівія активно долучалася до роботи Африканського Союзу та Ліги Арабських Держав.
2. Антинімецька риторика і відносини з Заходом:
- Каддафі часто висловлював антинімецьку риторичну і підтримував рухи, що боролися проти ізраїльської політики в регіоні.
 - Лівія підтримувала антизахідні рухи, а відносини з США та Європейськими країнами були складними.
3. Взаємодія з Африканськими та Східними країнами:
- Лівія активно розвивала відносини з іншими африканськими країнами, намагаючись зміцнити своє впливове становище в регіоні.
 - Каддафі утримував близькі стосунки з країнами Східної Європи та Сходу, такими як СРСР, Україна та Росія.
4. ОПЕК і політика нафтового експорту:
- Лівія була членом Організації країн-експортерів нафти (ОПЕК). Каддафі використовував свій вплив у цій організації для захисту національних інтересів у сфері видобутку та експорту нафти.
5. Криза в Чаді і Центральна Африка:
- Лівія втручалася в справи Чаду і Центральної Африки, підтримуючи різні фракції і конфліктуючи з іншими країнами регіону.
6. Санкції та відновлення відносин із Заходом:
- У 1992 році, через підозри у підтримці тероризму, санкції були введені проти Лівії. Вони були частково скасовані у 1999 році.
 - Після відмови від ядерної та хімічної зброї у 2003 році, відносини Лівії з Заходом розглядалися як можливість відновлення.

Зовнішня політика Лівії в період Каддафі була визначена амбіціями лідера, його спробами грати ключову роль в регіоні та взаємодією з різними світовими силами.

Лівію та її лідера неодноразово звинувачували в підготовці та організації терактів, а також в допомозі терористичним організаціям. Допомога зі сторони Тріполі цим організаціям існувала, але більшість обвинувачень були необґрунтованими [69, с. 63].

Охарактеризовуючи лівійсько-радянські відносини в ці роки, відзначимо, що існування політичного режиму на Близькому Сході, який став знаком боротьби проти Заходу, було вигідним для СРСР. Москва навіть ігнорувала деякі антикомуністичні заяви М. Каддафі. Незважаючи на серйозні ідеологічні відмінності між Москвою та Тріполі, Лівія із задоволенням приймала військову допомогу від СРСР. Друга половина 1970-х - 1980-х років стала періодом тісного співробітництва між Лівією та СРСР, що розвивалося, насамперед, у військово-технічній сфері (постачання військової техніки, направлення військових фахівців тощо). Крім того, з СРСР в країну постачалися автомобілі, транспортні засоби, енергетичне обладнання, будматеріали, металопрокат тощо, і з Лівії до Союзу - нафта.

Відносини Лівії з СРСР склалися неоднозначно. Досягнувши піку наприкінці 1980-х років, вони спалахували після початку перебудови. Незважаючи на те, що М. Каддафі будував соціалістичне суспільство, він відносився відмінно до матеріалізації ідей К. Маркса в СРСР. У питаннях ідеології він залишався непримиренним противником Москви. Однак це не заважало лівійському лідерові захоплюватися силою радянської зброї, закуповувати її у СРСР та запрошувати в країну військових фахівців. Радянські лідери розуміли ці установки лівійського Джамахірі та йшли на контакт. Прогностика превалювала з обох сторін.

У 1990 році США розголосили виробництво хімічної зброї в Лівії на фармацевтичних підприємствах країни та її використання в Чаді. ЦРУ

твердило, що на фармацевтичній фабриці в містечку Рабт (40 км на південний схід від Тріполі) випускається до 10 токсичних речовин щоденно. США у своїй антилівійській політиці намагалися залучити ООН.

В той же час М. Каддафі серед небагатьох світових політиків підтримав дії ГКЧП в Москві, що в подальшому не могло не вплинути на відносини з новим російським керівництвом. В результаті після розпаду СРСР відносини з Росією як правонаступником СРСР відійшли для Лівії на другий план. Для цього були серйозні причини: по-перше, керівництво РФ на чолі з Б.Н. Єльциним приймало прозахідний курс, сподіваючись отримати матеріальну та політичну підтримку від Заходу для проведення реформ, фактично йдучи в слід за політикою США. По-друге, Росія перестала виконувати роль постачальника озброєнь Лівії, яка колись цікавилася Союзом. Крім того, співпраця з Москвою більше не була вигідною для Тріполі як забезпечення підтримки антиамериканської політики. Враховуючи сказане раніше, інтерес М. Каддафі до Російської Федерації помітно згас. Єдине, на що він міг розраховувати, це підтримка російського керівництва у справі скасування санкцій проти лівійської держави [34, с. 175].

У листопаді 1991 року США, Великобританія та Франція висунули звинувачення Лівії у причетності її громадян до вибухів літака США над Шотландією у 1988 році та літака французької авіакомпанії UTA у 1989 році. В результаті, у січні 1992 року Рада Безпеки ООН, за ініціативою США, Великобританії, Ірландії та Франції, єдноголосно прийняла Резолюцію № 731, яка закликала Лівію сприяти розслідуванню обох катастроф.

Лівія відмовилася виконувати ультимативні вимоги, тому в лютому 1992 року Рада Безпеки ООН ухвалила резолюцію № 748 щодо введення економічних санкцій щодо Лівійської Джамахірії. Вони передбачали введення заборони на авіасполучення, військово-технічну співпрацю, скорочення дипломатичних представництв в Лівії та інше. Десять членів Ради Безпеки

(включаючи представника Росії) проголосували "за", п'ять країн утрималися (серед них - Китай, Індія, Марокко, Зімбабве, Кабо-Верде).

У листопаді 1993 року Рада Безпеки ООН прийняла резолюцію № 843 щодо введення додаткових санкцій проти Лівії, згідно з якою були заморожені активи Лівії за кордоном, посилено ембарго на повітряні перевезення, заборонені певні види обладнання, використовуваного на терміналах і нафтопереробних заводах тощо, чим був завданий удар основному джерелу наповнення бюджету країни - нафтовій галузі.

За оцінками експертів Лівії, ембарго проти країни призвели до втрат в економіці Лівії на суму 33 мільярди доларів. За даними ООН, їх кумулятивний ефект у вигляді прямої шкоди та недоотримання доходу оцінювався приблизно в 24-26 мільярдів доларів. За інформацією Світового банку, сума збитків була практично вдвічі менше - 18 мільярдів доларів. Навіть якщо припустити, що остання цифра точніше відображає об'єктивну реальність, масштаби збитків вражають. В результаті ембарго значно послабилися зусилля уряду Лівії з диверсифікації національної економіки, спрямовані на подолання її монокультурного, спрямованого переважно на продаж нафти характеру [55, с. 96].

Експорт нафти та продаж нафтопродуктів забезпечували понад 90% валютних надходжень Лівії; частка нафтової та газової промисловості, а також безпосередньо пов'язаних з нею галузей, становила близько 40% ВВП країни. Лівія серйозно постраждала від падіння світових цін на нафту в період з осені 1997 року по весну 1999 року. Так, при стабільному видобутку на рівні 1,38-1,40 мільйона барелів на день, що відповідає 69-70 мільйонам тонн щороку, доходи від експорту нафти в 1998 році знизилися до 5,8 мільярдів доларів. Це вперше за багато років не покривало обсягу заробітної плати держслужбовців, кількість яких складала 700 тисяч осіб.

Нафтодобування найбільше відчуло санкції стосовно стану нафтопромисловості, що належить Національній нафтовій корпорації (ННК) -

державній компанії, яка контролює до двох третин видобутку нафти на території Лівії. У зв'язку з дефіцитом необхідних запасних частин і матеріалів (більша частина отриманих обходом санкцій була використана для облаштування нових родовищ) та обмеженим доступом до сучасних технологій собівартість видобутку одного бареля нафти на старих великих родовищах, які експлуатує ННК, зросла до 2,5 долара.

Ембарго також серйозно позначилося на нафтопереробному комплексі країни, потужність якого становила близько 21 мільйона тонн на рік. Побудовані в основному в 1970-х роках нафтопереробні заводи Лівії застаріли та вимагали модернізації та заміни технологічного обладнання. Більшість необхідних для нафтопереробної промисловості запасних частин та допоміжних матеріалів в Лівії не вироблялась, і викликаний санкціями їх дефіцит призвів до значного скорочення обсягів ремонтних та профілактичних робіт. Лівійські заводи характеризувалися низькою глибиною переробки нафти - менше 50 %. Структура виробництва не відповідала потребам у нафтопродуктах, тому Лівія була змушена імпортувати понад 50 % споживаного країною бензину та деяких інших видів нафтопродуктів [63, с. 46].

Санкції не могли не вплинути на зовнішню політику Лівії. Їх введення та наступне погіршення економічної ситуації в країні змусили М. Каддафі внести значні зміни в свій зовнішньополітичний курс. Можливості для зовнішньополітичних маневрів скоротилися, а дефіцит валюти суттєво обмежив можливості надання матеріальної допомоги багатьом організаціям зі складними і екстремістськими уподобаннями, що, безперечно, відзначилося на політичній ситуації в арабському світі.

Серед тих, хто найбільше від іноземних партнерів Лівії постраждав від санкцій, була Росія. Її приєднання до санкцій призупинило виконання вже досягнутих домовленостей між країнами. Росії довелося відмовитися від

реалізації спільних проєктів у нафтогазовій сфері, електроенергетиці та транспортній інфраструктурі.

З введенням санкцій Лівія була змушена переорієнтувати свою зовнішню торгівлю на країни Західної Європи (Франція, Італія та інше). Обсяги російсько-лівійського торговельно-економічного та науково-технічного співробітництва зменшилися практично до нуля. Ушкоджено було співпрацю і в сфері оборони. Відтепер Росія не могла постачати в Лівію авіаційну техніку (як військову, так і цивільну), запасні частини до раніше поставленої військової техніки. Було припинено підготовку лівійських військових та цивільних спеціалістів в РФ, відбувся вивід з Лівії російських військово-технічних спеціалістів та консультантів, кількість яких на початок 1992 року становила близько 2,8 тис. осіб. Лівія не могла виплачувати свій борг перед СРСР, який за різними джерелами становив від 3,5 до 4,6 мільярдів доларів. До введення ембарго Лівія регулярно сплачувала СРСР приблизно 1 мільярд доларів щорічно за поставки обладнання, озброєння та роботу військових спеціалістів [63, с. 46].

Загалом загальні втрати для СРСР та його правонаступниці Росії від застосування санкцій становили приблизно 40 мільярдів доларів, тобто значно більше, ніж для Лівії, проти якої вони були спрямовані. З моменту введення санкцій, коли представник РФ в СБ ООН жоден раз не утримався від голосування, відносини між країнами мали обмежений характер.

Протилівійські санкції мали певні наслідки і для країн Європи та США. Так, група американських сенаторів, які увійшли в історію під назвою «економісти», звертали увагу на взаємність економічних санкцій.

З приходом в 1996 р. на посаду міністра закордонних справ РФ Є.М. Примакова Росія робила певні кроки до відновлення двосторонніх відносин. Так, у березні 1996 р. відбувся візит заступника голови уряду О. Давидова в Тріполі, в результаті якого було досягнуто низки домовленостей на суму в 10-11 мільярдів доларів (про участь російських компаній в реалізації проєктів з

будівництва на території Лівії залізничних доріг, електростанцій, реконструкції раніше побудованих за допомогою Росії промислових об'єктів і інше).

Закінчуючи аналіз питання про санкції, вкажемо, що дія міжнародних санкцій проти Лівії була призупинена лише в квітні 1999 року. Росія вийшла з режиму міжнародних санкцій у травні 1999 року, коли Президент РФ, посилаючись на резолюцію СБ ООН № 1192, підписав Указ, що вимагав всіх юридичних та фізичних осіб, які перебувають під юрисдикцією РФ, «виходити в своїй діяльності з того, що з 5 квітня 1999 року і до особливого розпорядження призупиняється дія мір» щодо Лівії. Це дало новий поштовх для розвитку політичного діалогу між Лівією та Росією, активізувалися зустрічі на різних рівнях, розпочалася реалізація багатьох контрактів, укладених раніше.

У березні 2003 року Лівія згодилася виплатити грошові компенсації сім'ям загиблих в авіакатастрофах 1988 і 1989 років. Однією з умов виплати було офіційне виключення Сполученими Штатами Лівії зі списку країн, що підтримують тероризм. Повна скасування санкцій проти Лівії відбулося 12 вересня 2003 року, коли 13 з 15 членів Ради Безпеки ООН (представники США та Франції утрималися від голосу) проголосували за проект резолюції, запропонований Великою Британією [48].

В результаті аналізу зовнішньої політики Лівії в період з 1969 по 2003 рік було встановлено, що:

- Керівництво країни під керівництвом М. Каддафі намагалось розвивати та зміцнювати Лівію як вільну, економічно та політично незалежну державу. Однак оцінка обраних М. Каддафі та його прихильниками стратегій і тактик досягнення поставлених цілей не може бути однозначно позитивною;

- Основним напрямком зовнішньої політики Лівії став юніонізм - прагнення створити єдину арабську державу. Усі інші напрямки були підпорядковані цій лінії. США розглядалися при цьому як флагман Західного

світу, протистояння їм підвищувало авторитет Лівії в арабському світі, що займала провідні позиції серед країн Близького Сходу в боротьбі з їх історичним ворогом - Ізраїлем;

- Незважаючи на те, що між Москвою та Тріполі існували серйозні ідеологічні розбіжності, Лівія з готовністю приймала військову допомогу від Союзу Радянських Соціалістичних Республік;

- Введення протилівійських санкцій мало негативні наслідки не лише для самої Лівії, але і для інших країн, зокрема для Росії.

- Загалом у зовнішній політиці Лівії було багато різких поворотів, важко пояснюваних зигзагами. М. Каддафі періодично робив різкі заяви щодо своїх реальних та потенційних союзників, що не лише створювало навколо нього образ непередбачуваного політика, але і підривало авторитет Лівії на міжнародній арені [48].

Так, Лівія є учасником різних міжнародних систем, таких як політичні, економічні та безпекові. Розглянемо деякі аспекти участі Лівії в міжнародних системах:

1. ООН (Об'єднані Нації):

- Лівія є членом ООН і бере участь у роботі Генеральної Асамблеї та Ради Безпеки.
- У 2011 році питання щодо Лівії виникли на міжнародному рівні через громадянську війну, і Рада Безпеки прийняла резолюції 1970 і 1973, пов'язані з санкціями та втручанням для захисту цивільних осіб.

2. Африканський Союз (АС):

- Лівія є членом Африканського Союзу, і грає певну роль в африканській політиці та діалозі.

3. Ліга Арабських Держав:

- Лівія є членом Ліги Арабських Держав, що сприяє співпраці та обговоренню питань, що стосуються арабського світу.

4. ОПЕК (Організація країн-експортерів нафти):
 - Лівія є однією з країн-членів ОПЕК, яка бере участь у визначенні світових цін на нафту та координує політику видобутку.
5. Агентство з атомної енергії ООН (МАГАТЕ):
 - Лівія має відносини з МАГАТЕ та взаємодіє в галузі мирного використання атомної енергії.
6. Світова Торгова Організація (СТО):
 - Лівія бере участь в торгових відносинах у межах СТО і дотримується міжнародних торговельних правил.
7. Арабсько-Африканський Банк:
 - Лівія є членом Арабсько-Африканського Банку, що сприяє розвитку економіки та фінансуванню проектів в регіоні.
8. Міжнародний Валютний Фонд (МВФ) та Світовий Банк:
 - Лівія взаємодіє з МВФ та Світовим Банком для фінансової підтримки та реалізації економічних реформ.

Отже, Лівія, як і інші держави, залучена до різних міжнародних структур та організацій, що визначає і формує її роль у міжнародному співтоваристві.

3.2. Лівія та арабський тероризм. Олімпійські ігри в Мюнхені та катастрофа в Локербі

Лівія в історії має взаємозв'язок з арабським тероризмом, і особливо це відноситься до періоду правління Муаммара Каддафі. Ось деякі ключові моменти:

1. Підтримка терористичних організацій:
 - Протягом багатьох років Каддафі надавав підтримку різним арабським і африканським терористичним групам. Його режим був активно вовлечений у фінансування і навчання терористичних організацій.

2. Пов'язаність з терористичними актами:

- Лівія була пов'язана з численними терористичними актами, зокрема, зі взривом пасажирського літака над Шотландією в 1988 році (Пан-Ам 103). Лівійський агент був засуджений за цей теракт.

3. Підтримка терористичних рухів у регіоні:

- Каддафі активно підтримував рухи, спрямовані проти західних і арабських урядів. Наприклад, він віддавав підтримку Палестинській Організації визволення Палестини (ФАТХ) та іншим групам, які виступали за використання терористичних методів.

4. Дипломатичні санкції через підтримку тероризму:

- У зв'язку з підозрами щодо участі Лівії в терористичних актах, країна стала об'єктом дипломатичних санкцій, таких як санкції ООН та інших міжнародних організацій.

5. Взаємодія із загрозами арабського тероризму:

- Лівія, з одного боку, виступала як спонсор тероризму, а з іншого – стикалася з власними загрозами з боку радикальних ісламських груп, які протестували проти режиму Каддафі.

6. Зміна ставлення:

- Після того, як Лівія відмовилася від ядерної та хімічної зброї у 2003 році, відбулася зміна в її ставленні до міжнародних стосунків, і вона спробувала поліпшити своє міжнародне становище.

Теракт під час літніх Олімпійських ігор 1972 року в Мюнхені став жахливою трагедією. 5 вересня 1972 року 8 палестинських терористів вчинили напад, результатом якого стали двоє загиблих членів збірної Ізраїлю та захоплення 9 осіб в заручники. Протистояння виявилось кривавим, коли німецька поліція вступила в перестрілку з терористами. П'ять терористів і

німецький поліцейський втратили життя, а всі дев'ять ізраїльських заручників також стали жертвами цього жахливого інциденту. Відповідь на цей теракт була рішучою — ізраїльський уряд виконав дві операції з ліквідації учасників нападу. Ця подія залишається однією з найтрагічніших і страшних сторін в історії Олімпійських ігор, позначаючи собою не тільки втрату життя, але й порушення спокою та безпеки спортивного заходу, який повинен об'єднувати нації в мирному змаганні [59].

Близько 4:40 ранку 5 вересня, під час, коли більшість ізраїльських олімпійців відпочивала, вісім членів радикального палестинського угруповання «Чорний вересень», які були одягнені у спортивні костюми та озброєні автоматами та гранатами, проникли через паркан навколо олімпійського селища у Мюнхені. Вони оперативно оточили будинок № 31, де перебувала ізраїльська команда. Під час нападу на перший блок терористам вдалося взяти у заручники групу ізраїльських тренерів і офіційних представників делегації. У другому блоці, під час захоплення ізраїльських борців та важкоатлетів, деякі члени команди протистояли терористам, але вони були вбиті вогнем з автоматів. Хаос дозволив іншим спортсменам втекти, але дев'ять ізраїльських спортсменів та тренерів потрапили у полон. Терористи випустили інших представників делегацій, які також перебували в будинку. Того ж ранку розпочалися переговори між терористами та німецькою поліцією, яка швидко оточила олімпійське селище [17].

Палестинці швидко визначили себе як приналежні до радикальної групи «Чорний Вересень», знаходячись в таборах палестинських біженців у Лівані, Сирії та Йорданії. Лідером цієї групи був Луттіф Афіф, відомий як «Ісса». Він висував ряд вимог, зокрема, визволяти та пересилати в Єгипет 234 палестинських в'язнів з ізраїльських в'язниць, а також ув'язнених членів німецької збройної групи «Фракція Червоної Армії», які відбували покарання в Німеччині. Захоплення заручників у Мюнхені стало центром уваги світової спільноти і внонь привернуло увагу громадськості до арабо-ізраїльського

протистояння на Близькому Сході. Під час того, як Олімпійські ігри тимчасово припинили свою дію, майже 900 мільйонів глядачів у всьому світі стежили за трагедією через телебачення. Ісса та інші палестинці використовували цю увагу для висунення своїх вимог, але вони швидко втратили сподівану тривалість переговорів з німецькою поліцією. Зі свого боку, Ізраїль відмовився вести переговори з терористами.

Під час обговорень з палестинцями також взяли участь члени єгипетської збірної, що спільно з німецькою владою пропонували терористам значні фінансові винагороди за звільнення заручників, але пропозицію відхилили. Тим часом німецька влада, в особі канцлера Віллі Брандта та міністра внутрішніх справ Ганса-Дітріха Геншера, відкинула пропозицію Ізраїлю про вислання спеціальних сил для визволення заручників. Пізніше політики твердили, що жодних пропозицій від Ізраїлю не надходило. У той же час, до Мюнхена було запрошено голову Моссаду Зві Заміра, коли вже був розроблений план для визволення заручників [73].

Погодившись на вимоги терористів переправити їх літаком до Каїру, німецька поліція 22:30 двома гелікоптерами доставила нападників та їхніх заручників на військовий аеродром, де чекав літак до Єгипту. Замість того, щоб визволити заручників, німецька поліція вирішила використовувати п'ять снайперів, які не мали досвіду в проведенні контртерористичних операцій [73].

Під час вивантаження заручників, палестинці виявили порожній літак і зрозуміли, що потрапили в пастку. Вони намагалися повернутися до вертольотів, але в цей момент німецькі снайпери включили прожектори і віддали наказ відкрити вогонь. Атака була неефективною, і снайпери опинилися в небезпеці від восьми озброєних терористів. Під час хаотичної перестрілки, що тривала майже годину, один поліцейський був убитий, а двоє поранені. Палестинці, розуміючи безвихідь ситуації, розпочали розстрілювати заручників у вертольоті, а потім кинули гранату, викликаючи

загоряння вертольота. Двоє атлетів і один поранений загинули в полум'ї, і, хоча снайперам вдалося вбити лідера терористів та ще декількох, живі палестинці розстріляли решту заручників у другому вертольоті. О 1:30 ночі поліції вдалося закінчити операцію і захопити трьох палестинців. У результаті цієї невдачі загинули всі одинадцять заручників, п'ятеро палестинців та один німецький поліцейський [17].

Олімпійські ігри перервали свій хід лише на один день, і після завершення трагічного протистояння на олімпійському стадіоні відбулася траурна церемонія, присвячена загибелі ізраїльських спортсменів. Навіть незважаючи на це, ізраїльська збірна відмовилася від подальшої участі в Олімпіаді. 6 вересня 1972 року прем'єр-міністр Ізраїлю Голда Меїр закликала інші країни засудити цей жахливий злочин. Розстріл єврейських спортсменів у Німеччині викликав особливий біль для ізраїльтян і німців, особливо враховуючи трагічні події Другої світової війни [64].

Вже 8 вересня Ізраїль відповів бомбардуванням баз палестинців у Лівані і Сирії, призвівши до загибелі невинних жінок, дітей і чоловіків, поруч з бойовиками. Цей напад не знищив терористичні групи, але лише загострив протистояння, призвів до збільшення числа охочих приєднатися до боротьби проти Ізраїлю і був засуджений Радою Безпеки ООН. Пізніше, 29 жовтня, Німеччина видала тіла вбитих терористів і арештованих палестинців Лівії, де їх зустріли як героїв. Незважаючи на це, уряд Ізраїлю виправдовував дві секретні операції для ліквідації палестинських терористів, відповідальних за теракт у Мюнхені. За весь період Ізраїлем було убито 13 осіб. Ці операції стали джерелом інтриги та надихнули творчі роботи, зокрема художній фільм Стівена Спілберга «Мюнхен». Також, як наслідок трагічних подій у Мюнхені, в Німеччині та інших країнах були створені спеціальні підрозділи для протидії тероризму [35].

Отже, олімпійська арена перетворилася на місце траурної церемонії на наступний день, але ізраїльська збірна відмовилася від подальшої участі в

Олімпіаді. Протистояння призвело до відкликання Ізраїлем своїх спортсменів та вимагань засудження цього акта терору від інших країн. У відповідь на теракт, 6 вересня 1972 року, прем'єр-міністр Ізраїлю Голда Меїр закликала інші країни засудити цей злочин. Проте, ізраїльська реакція включала бомбардування баз палестинців у Лівані та Сирії, що призвело до смерті невинних осіб і отримало засудження Ради Безпеки ООН.

Так, наступні операції Ізраїлю, які отримали кодові назви «Гнів Божий» та «Меч Гідеона», були спрямовані на ліквідацію палестинських терористів, яких вони вважали відповідальними за теракт у Мюнхені. Ці дії викликали значний резонанс та знайшли відображення в різних творах мистецтва і літературі, включаючи фільм Стівена Спілберга «Мюнхен». Трагедія також призвела до створення спеціальних підрозділів для боротьби з тероризмом в Німеччині та інших країнах [17].

21 грудня 1988 року над шотландським містом Локербі був підірваний літак «Боїнг-747-121» авіакомпанії «PanAmerican», який здійснював регулярний рейс з Лондону до Нью-Йорку. Через тринадцять років за звинуваченням у терористичному акті, що призвів до загибелі 270 людей, на довічне ув'язнення був засуджений співробітник лівійських спецслужб Абдель Аль-Меграхі, а в 2003 році Лівія визнала відповідальність своїх офіційних осіб за вибух літака над Локербі і виплатила по 10 мільйонів доларів родині кожного загиблого в обмін на повне зняття економічних санкцій [22].

Літак компанії «PanAmerican» вилетів з Лондона до Нью-Йорка 21 грудня 1988 року о 18-04 за місцевим часом і через 58 хвилин, коли знаходився в небі над Шотландією, у його вантажному відсіку відбувся вибух, в результаті якого в лівій частині корпусу «Boeing 747» утворився отвір діаметром півметра. Внаслідок перепаду тиску носова частина літака відірвалась від фюзеляжа, збила один з двигунів і впала поблизу міста Локербі, а основна частина фюзеляжа під час падіння розвалилась на частини

і при ударі крил об землю загорілось кілька десятків тонн пального, що спричинило пожежу і загибель 11 людей. У результаті катастрофи загинули всі 243 пасажери і 16 членів екіпажу, більшість з яких були американцями.

Як тільки стало відомо про причини загибелі літака під підозрою у скоєнні теракту опинились іранський «Корпус вартових Ісламської революції», який міг помститись за пасажирський літак, помилково збитий у Перській затоці в липні 1988 року ракетою з американського фрегата «Vincennes», ліванська організація «Ісламський джихад», що вимагала виведення американських військ з охопленого громадянською війною Лівану, протестантська «Оборонна ліга Ольстера», що опонувала «Ірландській республіканській армії», та сирійський «Народний фронт звільнення Палестини — Головне командування», що мала свої бойові підрозділи в Європі [22].

Розслідування інциденту проводили британські поліція та Відділ з розслідування авіаційних пригод і американське ФБР, які за три роки опитали біля 1700 свідків і проаналізували близько 4 мільйонів уламків літака, зібраних на площі 2000 км². Воно дозволило встановити, що вибух стався у багажі, котрий прибув з Мальти через Франкфурта-на-Майні. У ньому були виявлені касетний магнітофон, в якому знаходилася бомба та радіоприймач, а також шматок електронної плати, який вдалось ідентифікувати як частину таймера, виготовленого приватною швейцарською компанією на замовлення лівійського уряду, та дитячий одяг і рештки парасольки, котрі, як виявилось, були придбані на Мальті, що дало можливість ідентифікувати покупця.

На підставі зібраних даних 13 листопада 1991 року шотландська поліція висунула звинувачення співробітнику лівійських спецслужб Абделю Аль-Меграхі, який працював главою служби безпеки авіакомпанії Libyan Arab Airlines, та Ламіну Фімаху, керівнику служби безпеки цієї ж компанії в аеропорту Луки на Мальті. Тривалий час Лівія відмовлялась їх видавати, допоки у 1999 році полковник Муаммар Каддафі не погодився на їх

екстрадицію в обмін на ослаблення санкцій та при умові, що суд буде проходити за межами Великобританії.

5 квітня 1999 року підозрювані прибули до голландського міста Утрехт, де на колишній американській військовій базі «Camp Zeist» 3 травня 2000 року розпочався судовий процес, що діяв за шотландськими законами. Обидва обвинувачених заперечили свою вину і відмовились свідчити в суді, проте зібрані докази і покази ключових свідків — представника швейцарської компанії MEBO Ульріха Лумпера і власника мальтійської крамниці Тоні Гаучі — дали суду підстави 31 січня 2001 року винести вердикт і визнати Аль-Меграхі винним у 270 смертях та засудити на довічне ув'язнення, а Фімаха звільнити в залі суду. У 2003 році Лівія визнала відповідальність своїх офіційних осіб за вибух літака над Локербі і виплатила по 10 мільйонів доларів родині кожного загиблого в обмін на повне зняття економічних санкцій, хоча Муаммар Каддафі відкинув звинувачення, що особисто дав наказ на здійснення теракту [22].

28 червня 2007 року Шотландська комісія з нагляду за кримінальними справами (SCCRC) повідомила, що існує імовірність помилки щодо звинувачень проти Аль-Меграхі — за її даними мальтієць Тонні Гаучі 17 разів допитувався поліцейськими, жоден раз не вказав точну дату, коли були зроблені покупки в його магазині, а звинуваченого впізнав як людину, фото якої бачив у газеті у зв'язку зі звинуваченнями у теракті. Через три тижні після цього інший ключовий свідок швейцарець Ульріх Лумпер дав нотаріально завірені свідчення під присягою, що він сам передав шотландській поліції зразок продукції своєї фірми, а фрагменти електронного пристрою, які йому показували шотландські поліцейські на допитах, і пред'явлені для впізнання в суді, різняться між собою. Наступного року SCCRC повідомила, що у неї є дані про виплату Гаучі міністерством юстиції США 3 млн доларів в рамках програми «Винагорода за чесність».

Незважаючи на дві раніше відхилені судом апеляції Аль-Меграхі, 20 серпня 2009 року рішенням міністра юстиції Шотландії він був звільнений від відбуття подальшого покарання у зв'язку із виявленням у нього раку простати. Того ж тижня за повідомленням ВВС Тонні Гаучі з сім'єю виїхав на постійне проживання до Австралії. 20 травня 2012 року Аль-Меграхі помер в своєму будинку в Лівії у віці 60 років [22].

Отже, підсумовуючи, варто зазначити, що під час правління Каддафі Лівія була активно пов'язана з арабським тероризмом, сприяючи різним групам і залишаючись об'єктом міжнародних санкцій через свою підтримку терористичним організаціям та участь у терактах.

РОЗДІЛ IV

АРАБСЬКА ВЕСНА І ПАДІННЯ РЕЖИМУ КАДДАФІ

4.1. Арабська весна і падіння режиму Каддафі

Серія протестів та демонстрацій, що охопили Близький Схід та Північну Африку, стала відома як «арабська весна», яка іноді називається «арабською весною і зимою», «арабським пробудженням», «панарабською революцією» чи «арабським повстанням», хоча далеко не всі учасники протестів вважали себе арабами.

Очевидно, що причини «арабської весни» мають своєрідний характер, пов'язаний з психологічними, ментальними та емоційними особливостями арабської нації. Ключовою рисою арабських революцій стало подолання страху перед існуючими режимами, страху, що протягом тривалого періоду часу стримував опозицію проти цих режимів. Однією з провокуючих причин виникнення масового невдоволення стала стагнація більшості арабських режимів, обумовлена довготривалим утриманням при владі одних і тих самих правлячих кланів і еліт, яке заважало проведенню необхідних політичних та економічних реформ.

Початок «арабського пробудження» належить протестам в Тунісі, що розпочалися 18 грудня 2010 року після трагічного акту самоспалення Мохаммеда Буазізі, який висловлював протест проти поліцейської корупції та жорстокості. 24 грудня 2010 року розлючений натовпом атакований був штаб-квартир правлячої конституційно-демократичної партії, штаб національної гвардії та залізничний вокзал. Три автомобілі, локомотив та штаб-квартира партії були підпалені за допомогою «коктейлів Молотова». Поліцейські та активісти заховалися в місцевій мечеті, а внаслідок зіткнень з поліцією загинув один з учасників демонстрацій [26, с. 112].

Профспілки Тунісу, зокрема найбільша серед них –«Загальний союз праці», провели маніфестацію солідарності з подіями в Сіді-Бузід. Близько 1000 учасників вийшли на вулиці столиці, виражаючи мирний протест, але акцію розігнала поліція. Силові методи поліції призвели до жорстокого побиття учасників, за словами президента Туніської ліги з прав людини, Мохтара Тріфу.

Акції протесту проти безробіття та підвищення вартості життя також пройшли в місті Тала, де близько 250 людей, переважно студентів, виступили на підтримку Сіді-Бузід, але і їх розігнала поліція. У відповідь демонстранти підпалили шини і напали на офіс правлячої партії «Демократичне конституційне об'єднання» [25, с. 172].

З 8 по 10 січня 2011 року спалах насильства стався в містах Тала і Касерін на заході країни, де поліція застрелила принаймні 14 маніфестантів. Збройні конфлікти також розгорнулися в Еттадхамуне, робочому передмісті столиці. У цей день президент Бен Алі виступив на національному телебаченні, засудивши «хуліганів в масках і їхні дії». Він оголосив про створення 300 тисяч нових робочих місць протягом двох років і тимчасове закриття всіх шкіл і університетів.

Пік протестів, що призвели до втечі президента і передачі влади в руки військових, відзначився 14 січня 2011 року. Владу тимчасово перейняла військова адміністрація, а новим главою держави став прем'єр-міністр Мохаммед Ганнуші. Перед своєю втечею Бен Алі розпустив уряд, оголосив про проведення дострокових парламентських виборів та пообіцяв вирішити проблеми з безробіттям та корупцією.

Уночі на ХаммаХаммамі, керівника Комуністичної партії робітників Тунісу, було здійснено арешт в його власному будинку поблизу Тунісу. У місті Дуза на півдні країни двоє цивільних осіб були вбиті, включаючи ХатемаБеттахара (38 років), викладача інформатики з Університету

технології в Комп'єні (Франція). Він був першою іноземною жертвою цих протестів.

Міжнародна федерація з прав людини документувала список із 66 осіб, які були убиті з моменту початку подій.

15 січня 2011 року президент парламенту Тунісу, Фуад Мебаза, був визнаний президентом згідно конституції, що виключило можливість повернення Зіналь-Абідіна Бен Алі. Фуад Мебаза повинен був організувати президентські вибори протягом 60 днів, відповідно до конституції. Одночасно із самоусуненням поліції в країні виникла нова проблема - діяльність банд мародерів. Палац президента Бен Алі став об'єктом розграбування. Стратегічні об'єкти були під контролем військових. Почалися переговори про створення уряду національної єдності (тимчасового уряду). В країну повернулися лідери політичної еміграції. На тлі цих подій туніське телебачення повідомляло про перестрілки між військовими та співробітниками служби безпеки колишнього президента в районі президентського палацу [9].

17 січня в Тунісі був сформований уряд національної єдності, в якому зберегли свої посади керівники «старого» МЗС, МВС, Міноборони, Мінфіну, а також прем'єр-міністр (усі від старої правлячої партії). До уряду також увійшли представники опозиції (Ахмед Ібрагім, Мустафа бенДжафар і НаджібШеббі). Новий уряд заявив про свою підтримку ідеям свободи. Було оголошено свободу інформації, діяльність неполітичних організацій, звільнення всіх політичних в'язнів та розслідування корупції.

Наступною країною, яка стала ареною народних протестів після Тунісу, був Алжир, де було зафіксовано кілька випадків самоспалення. 3 лютого 2011 року президент Алжиру, Абдель Азіз Бутефліка, оголосив про початок політичних реформ, включаючи зняття надзвичайного стану (що діяв з 1992 року), доступ до партійного радіо та дозвіл на мирні демонстрації (за винятком Алжиру).

Зима 2010-2011 років стала часом народних виступів в декількох арабомовних країнах. У Йорданії, протести викликали інфляція, безробіття та бідність, поглиблені під час уряду Саміра аль-Ріфаї.

22 січня 2011 року відбулася перша демонстрація в столиці Аммані. Подальші масові виступи по всій країні призвели до відставки уряду аль-Ріфаї. Новий прем'єр-міністр, Маруф аль-Бахіт, також скоротив свій термін. 17 жовтня 2011 року уряд Маруфа аль-Бахіта вирішив вийти у відставку [7, с. 15].

У Ємені протести розпочалися у січні 2011 року. 27 січня тисячі людей вийшли на вулиці столиці Сани з вимогою відставки президента Ємену, Алі Абдалли Салеха. У заяві перед парламентом президент Салех заявив, що не має наміру залишати владу або передавати її своєму синові після закінчення терміну його президентських повноважень восени 2013 року. Пізніше під тиском масових протестів Салех запропонував провести президентські вибори і піти у відставку до кінця 2011 року, але опозиція відхилила цю пропозицію, вимагаючи його негайної відставки. В той же час в Ємені тривали демонстрації прихильників Салеха.

25 січня 2011 року в Єгипті розпочалися протести через низький рівень життя та вимоги відставки президента. 29 січня 2011 р. президент Хосні Мубарак оголосив про розпуск уряду. 1 лютого в екстреному зверненні до народу президент Єгипту заявив, що не буде брати участі в наступних президентських виборах, запланованих на осінь 2011 року. Глава Єгипту також підтримав зміни в Конституції, зокрема щодо висунення кандидатів на пост президента та процедур виборів, а також обмеження термінів президентських повноважень [7, с. 15].

Міжнародне агентство Moody's понизило рейтинги Єгипту за його борговими зобов'язаннями з рівня «Ba1» до «Ba2», а також змінило прогноз по рейтингах, роблячи його «негативним» замість «стабільного». Агентство

вважало, що існує велика ймовірність послаблення податково-бюджетної політики уряду Єгипту через зусилля з подолання невдоволення населення.

10 лютого президент Мубарак передав частину своїх президентських повноважень віце-президенту Омару Сулейману і, повідомивши націю телезверненням, 11 лютого пішов у відставку, після чого його помістили під домашній арешт.

17 січня 2011 року в столиці Мавританії, Нуакшоті, чоловік підпалив себе на знак протесту проти режиму генерала Мохаммеда ульд Абдель Азіза. Якуб ульд Дахуд, 43 роки, заявив журналістам, що занепокоєний політичною ситуацією в країні та виступає проти правлячого режиму. Його госпіталізували з опіками обличчя і тіла. Протести проти системи конфесіоналізму в Лівані, яка передбачає поділ влади за релігійними громадами, відбулися 27 лютого в Бейруті. Демонстранти вимагали створення «світської, цивільної, демократичної, соціально справедливої та рівноправної держави», а також підвищення мінімальної заробітної плати і зниження цін на основні товари.

13 березня в Бейруті відбувся масовий мітинг з нагоди шостої річниці «кедрової революції», яка визначилася відступом сирійських військ з Лівану. Учасники вимагали, щоб «Хезболла» склала зброю і була інтегрована в ліванську армію [26, с. 114].

У січні 2011 року в Омані близько 200 протестувальників вийшли на вулиці з вимогою підвищення зарплат і протестували проти низького рівня життя. Цей несподіваний протест вразив журналістів, які вважали Оман «політично стабільною і м'якою» країною. Уряд султана Кабуса бен Саїда відповів на протести змінами в уряді, відсторонивши шістьох чиновників. 13 березня 2011 року султан видав указ про надання законодавчій раді регулюючих повноважень та створення комітету для внесення змін до конституції країни.

В Саудівській Аравії протести розпочалися 21 січня 2011 року із самоспалення 65-річного чоловіка в місті Самті. 29 січня сотні демонстрантів в Джидді виступили проти міських інфраструктурних проблем, викликаних повеннями, що призвели до смерті 11 осіб. Поліція припинила демонстрацію через 15 хвилин, затримавши від 30 до 50 людей.

23 лютого 2011 року король Саудівської Аравії Абдалла ібн Абдель Азіз, повернувшись у країну після трьох місяців лікування за кордоном, оголосив про реалізацію фінансових пільг на суму понад 35 мільярдів доларів. Зокрема, це передбачало 15% підвищення зарплат держслужбовцям, підтримку молодих безробітних та студентів за кордоном, а також допомогу сім'ям у пошуках доступного житла. Незважаючи на це, не було оголошено жодних політичних реформ, хоча були помилування деяких ув'язнених за фінансові злочини [9].

10 березня у місті Катіф в провінції Еш-Шаркійя відбулася демонстрація шиїтів, у якій взяли участь близько 200 осіб. Поліція розігнала натовп за допомогою шумових гранат, що призвело до поранень щонайменше чотирьох людей.

Арабська весна також охопила Судан. 30 січня 2011 року в Хартумі біля 15 тисяч студентів з двох університетів вийшли на протест проти зростання цін і вимагали відставки уряду. Поліція оточила університети, затримала та побила групу студентів, а також затримала понад 10 журналістів, які висвітлювали події.

В період з 9 по 15 січня 2011 року відбувся референдум про незалежність Південного Судану, а з липня 2011 року Південний Судан став міжнародно визнаним незалежним державою, приєднавшись до ООН як 193-й член [9].

13 лютого 2011 року в столиці Сомалі, Могадішо, сотні молодих людей вийшли на демонстрацію проти перехідного федерального уряду (ПФУ) під керівництвом президента Шаріфа Шейха Ахмеда та ісламістського

повстанського угруповання Харакат аль-Шабааб моджахедів (ХШМ) під командуванням Шейха Ібрагіма аль-Афгані, яке контролювало значну частину країни. Протестувальники заявили, що будуть продовжувати акції, доки їхні лідери не будуть відсторонені, схоже на те, як це сталося в Єгипті та Тунісі. 15 лютого 2011 року сили, віддані перехідному федеральному уряду, відкрили вогонь по протестувальникам, в результаті чого загинули 4 особи, а 11 отримали поранення.

Протести з вимогами політичних реформ охопили також Бахрейн, де демонстранти розгорнули наметове містечко на Перловій площі в столиці Манами. Деякі учасники заворушень були вбиті, а влада ввела війська в столицю. На прохання уряду Бахрейну для стабілізації ситуації в країну були введені військовослужбовці з Саудівської Аравії і поліцейські з Об'єднаних Арабських Еміратів. Вісім опозиційних активістів були засуджені на довічний термін за змову на державний переворот, ще 13 осіб отримали умови від 2 до 15 років тюремного ув'язнення.

Протести почалися в Кувейті 18 лютого 2011 року. У кількох містах країни арабські жителі, які не мали громадянства, вийшли на демонстрації, висловлюючи своє незадоволення безправ'ям. В той період в Кувейті було прийнято кілька важливих рішень: нафтова державна компанія «KuwaitPetroleumCorporation» оголосила про підвищення заробітної плати всім своїм працівникам; парламент подвоїв стипендії неодруженим студентам і підвищив їх для одружених; підвищені зарплати військовослужбовцям, поліцейським і пожежникам; вчителям і викладачам вузів обіцяно індексацію заробітної плати на 100%; влада запропонувала звільнити громадян Кувейту від оплати електроенергії, води і телефонії; оголошено про «Amirigrant» – одноразову виплату та безкоштовну їжу на протязі 14 місяців для всіх громадян [62, с. 287].

Говорячи про світові наслідки арабських революцій, слід зауважити, що керівники арабських країн розпочали проведення власних реформ (Кувейт,

Йорданія, Оман, Алжир, Катар). У країнах, де було повалено уряд (Єгипет, Лівія, Туніс), розпочалися політичні зміни. Протести в Саудівській Аравії та Бахрейнні були придушені. У Сирії тривали зіткнення опозиції з владою, а президент Ємену погодився відступити в обмін на особисту недоторканність. В Єгипті, Сирії, Лівії та Ємені посилювалися позиції радикальних ісламістів.

З 31 січня 2011 року відзначено зростання світових цін на нафту, що викликане побоюваннями, що заворушення можуть охопити весь арабський світ. Події в Єгипті призвели до скасування пропуску нафтового каравану через Суецький канал. Особливо суттєве зростання цін на нафту спостерігалось через хвилювання в Лівії. До 23 лютого 2011 року ціни досягли 100 доларів за барель, найвищого рівня з жовтня 2008 року. Лівія признала свою неспроможність виконати експортні контракти, і лівійські порти були частково закриті. Зупинено відвантаження нафти, а робота газопроводу «Greenstream», що з'єднує Лівію з Італією, теж призупинена. За повідомленням журналу «Time», правитель Лівії Муаммар Каддафі вирішив підірвати трубопроводи, по яких нафта перекачується на зовнішні ринки [7, с. 16].

В 2010-2011 роках на тлі арабських конфліктів акції протесту з політичними вимогами також охопили інші країни світу.

4.2. Міжнародна оцінка громадянської війни в Лівії

Громадянська війна в Лівії викликала різноманітні міжнародні оцінки та реакції від різних держав і міжнародних організацій. Розглянемо деякі з них:

1. Міжнародні Організації:

- ООН: Рада Безпеки ООН гравала важливу роль у вирішенні кризи в Лівії. У 2011 році були прийняті резолюції 1970 та 1973, які передбачали санкції проти режиму Муаммара Каддафі та надавали право на втручання для захисту цивільних осіб.

- Африканський Союз: Організація висловлювала обурення щодо зовнішнього втручання та висувала ініціативи політичного врегулювання конфлікту, спрямовані на запобігання гітлерівському втручанням.

2. Країни:

- США та Європейські Країни: Деякі країни, такі як Сполучені Штати, Франція та Велика Британія, гравали активну роль у проведенні військових операцій під егідою ООН. Їхні дії були спрямовані на захист цивільних осіб та підтримку повстанців.
- Росія та Китай: Ці країни висловлювали обурення щодо втручання і висували заходи проти зовнішнього втручання в справу суверенних держав.

3. Міжнародні Організації та Групи:

- Арабська Ліга: Арабська Ліга активно виступала за втручання для захисту цивільних осіб та підтримку повстанців, висловлюючи визнання Національної ради Лівії.
- Європейський Союз: ЄС здійснював політичний тиск на Каддафі та виражав підтримку опозиції.

Міжнародна оцінка громадянської війни в Лівії була розділена, віддзеркалюючи різні підходи та інтереси різних країн та міжнародних гравців.

Так, перша громадянська війна у Лівії, яка відбулася у 2011 році, виникла як збройний конфлікт між силами, що підтримували полковника Муаммара Каддафі, що очолював країну з 1969 року, та повстанськими групами, що хотіли повалити його уряд. Початок війни був пов'язаний з масовими протестами, що почалися 15 лютого 2011 року, під впливом революцій у Тунісі та Єгипті. Криваве придушення поліцією та армією протестів спричинило початок повстання, яке швидко перетворилося на громадянську війну із використанням важкого озброєння та авіації. Конфлікт

завершився у жовтні 2011 року зі смертю та захопленням Каддафі, але боротьба між різними групами впливу продовжилася і переросла у другу громадянську війну у 2014 році.

Супротивники Каддафі, головним чином, зосереджені на сході країни, захопили Бенгазі, Місурату та інші міста вздовж узбережжя Середземного моря. Повстанці вели збройні сутички з урядовими прихильниками, регулярною армією та найманцями. Єгипет, отримуючи підтримку від США, надавав зброю повстанцям. Контроль Каддафі на початок березня залишався в Триполі, а також у Сирті, Злітені, Сабхі та інших містах на заході і півдні країни. Підтримували його елітне лівійське військо, урядова армія, поліцейські та найманці з інших країн, багато з яких були з Субсахарської Африки. Загалом, конфлікт показав різноманітність сил та інтересів, що взаємодіяли в межах Лівії, що призвело до значного внутрішнього розладу та подальших турбулентностей у регіоні [32].

Внаслідок контрнаступу, який тривав з 5 по 17 березня, сили Каддафі витіснили повстанців із більшості міст на заході Лівії. Урядова армія, рухаючись на схід узбережжям Середземного моря, відбила міста Бен Джавад, Рас-Лануф та Брегу, а також захопила південну частину Аждабії. Підійшовши до Бенгазі, головні сили армії, пройшовши бої 18 березня, взяли його передмістя. Наступи бронетанкового війська значно уповільнили авіаудари міжнародних сил ООН. Тривали бої за Бенгазі та Місурату, які розділені між повстанцями і армією приблизно навпіл [60].

Більшість країн світу засудили Каддафі за застосування сили проти цивільних осіб. Сполучені Штати ввели санкції проти уряду Каддафі. Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй ухвалила резолюцію про заморожування активів Каддафі, його родини та осіб найближчого оточення, а також встановила заборону на їх пересування. Справу Лівії передано в Міжнародний кримінальний суд для проведення розслідування [60].

18 березня Рада Безпеки ООН прийняла резолюцію 1973 щодо створення зони, що заборонена для польотів, над Лівією. Однак рішення про інтервенцію офіційно не було ухвалено.

У період з 18 по 21 березня сили міжнародної коаліції встановлювали зону, що заборонена для польотів, та проводили ракетно-бомбові удари проти засобів ППО Лівії. Починаючи з 22 березня, авіація ООН активно підтримувала наземні сили повстанців, наносячи удари по зосередженнях урядового війська та військових баз Каддафі.

Деякі лідери держав Латинської Америки висловили свою підтримку режиму Каддафі. Залишилися утримані в позиції Росія, Китай, Бразилія, Індія та Німеччина[51].

Проти режиму Каддафі в міжнародному середовищі виступили:

- Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун зателефонував Муамару Каддафі і висунув наполегливу вимогу припинити насильницькі дії проти демонстрантів.
- Перу розірвала дипломатичні відносини з Лівією, через застосування насилля щодо демонстрантів.
- Німеччина заперечувала доцільність надання військової допомоги повстанцям та відмовилася надати військо для встановлення зони, що заборонена для польотів.

- 19.03 запропонувала свої бази для міжнародної військової операції в Лівії та оголосила про намір взяти активнішу участь у військовій операції у Афганістані з метою допомогти союзникам по НАТО вивільнити додаткові сили проти Лівії.

- 22.03 закликала Європейський Союз ввести повне ембарго на продаж лівійської нафти і газу. Міністр закордонних справ Гідо Вестервелле заявив, що невідомо, як довго продовжуватимуться бойові дії в Лівії, однак важливо переконатися, що Каддафі не отримає додаткових гроше».

- Європейський Союз за наполяганням Франції та Британії визнав Національну раду Лівії як представника країни.
- Росія приєдналася до санкцій ООН щодо заборони постачання зброї до Лівії, однак продовжує виступати проти встановлення зони, забороненої для польотів, і проти військового втручання.

- 21.03 Російський прем'єр-міністр Володимир Путін заявив, що резолюція ООН, яка дозволяє військові дії проти Лівії, нагадує середньовічні заклики до хрестових походів, і сказав, що дії проти Лівії є невинуватими. Цього ж дня російський президент Дмитро Медведєв, розкритикував заяву Путіна, наголосивши, що порівняння з хрестовими походами є недоречним.

- Україна підтримала резолюцію ООН щодо Лівії — про це заявив міністр закордонних справ Костянтин Грищенко.^{[419][420]}
- Ліга арабських держав:

- 12.03 висловила за створення зони, що заборонена для польотів, яку має встановити ООН за підтримки Ліги арабських держав, Африканського союзу та Європейського Союзу.

- 20.03 розкритикувала міжнародну операцію, а генеральний секретар ліги Амра Муси заявив «Те що сталося в Лівії, не відповідає заявленим нами цілям».

- 27.06.2011 Міжнародний кримінальний суд видав ордер на арешт Муамара Каддафі разом із його сином, а також голови розвідки, звинувативши їх у злочинах проти людяності впродовж громадянської війни в Лівії.

Увійшли до складу міжнародної коаліції наступні країни:

- Велика Британія відмовилася від поставок зброї в Лівію та Бахрейн, у зв'язку з протестами.

- З 19.03 британські ВПС та ВМФ беруть участь у конфлікті у складі військових сил ООН.

- 28.03 Прем'єр-міністр Девід Камерон та президент Франції Ніколя Саркозі у спільній заяві закликали лівійського лідера Муаммара Каддафі відмовитися від влади та звернулися до його прихильників із пропозицією скласти зброю «поки не пізно».

- США ввели санкції відносно уряду Лівії і 16 компаній (16.03.2011).

- З 19.03 американські ВПС та ВМФ (11 військових кораблів та 3 підводних човни) беруть участь у конфлікті у складі військових сил ООН. За різними оцінками, перший тиждень війни у Лівії коштував США від 300 млн до 1 млрд дол.

- Франція разом із Великою Британією закликають Євросоюз до військового втручання та встановлення зони, що заборонена для польотів. Заклики не знаходять підтримки у всіх членів Євроспільноти. Щоб підірвати вплив французького президента Ніколя Саркозі на Євросоюз, Каддафі заявив, що фінансував його виборчу кампанію.

- З 19.03 французькі ВПС беруть участь у конфлікті у складі військових сил ООН.

- 28.03 Президент Ніколя Саркозі та прем'єр-міністр Великої Британії Девід Камерон та у спільній заяві закликали лівійського лідера Муаммара Каддафі відмовитися від влади та звернулися до його прихильників із пропозицією скласти зброю «поки не пізно».

- Італія виступала проти надання військової допомоги повстанцям, але з 19.03 приєдналася до міжнародної коаліції сил ООН та надала 7 своїх військово-повітряних баз для проведення міжнародної операції.

- 20.03 Італія заморозила частину активів, що належали Каддафі та його приближеним, однак Італія не виконала всіх вимог резолюції РБ ООН 1973 і залишила незамороженими активи Центрального банку Лівії та лівійського інвестфонду Libyan Investment Authority. 6 літаків італійських ВПС завдали удари по лівійській ППО.

- Канада 19.03 приєдналася до міжнародної коаліції сил ООН та направили для її підтримки свої бомбардувальники.
- Об'єднані Арабські Емірати направили 24 літаки Mirage 2000-9 і F-16, для міжнародних сил ООН (20.03.2011).
- Бельгія оголосила, що 21 березня направить до складу війська ООН у Лівію 8 літаків F-16 і 150—220 військовослужбовців, серед яких буде 12—13 льотчиків.
- Іспанія направила для міжнародної коаліції 4 винищувачі-бомбардувальники F-18.
- Норвегія 19.03 направила 6 винищувачів до складу міжнародних сил ООН, але вже 22.03 відкликкала їх назад.
- Нідерланди 22.03 направили до міжнародних сил ООН військовий контингент у складі 200 вояків, 6 винищувачів F-16, мінного тральщика і літака-заправника KDC-10.
- Данія 19.03 направила 6 винищувачів своїх ВПС на військово-повітряну базу Синеголле на Сицилії для участі в міжнародній операції.
- Катар 20.03 направив 4 винищувачі Mirage 2000-5 для підтримки міжнародних сил ООН.
- Туреччина заявила про свою підтримку сил ООН, а 23.03 направила до Лівії п'ять кораблів (4 фрегати та корабель забезпечення) і один підводний човен ВМС — найбільший контингент, що здійснює морську блокаду. Також передбачається направлення ескадрильї бойових літаків.
- НАТО:
 - 22.03 кораблі військового блоку приєдналися до морської блокади з метою перешкодити ввезенню зброї до Лівії.
 - 27.03 Рада НАТО прийняла рішення про прийняття командування міжнародною військовою операцією ООН у Лівії від США. Командувати операцією призначено канадського генерала Шарля Бушара.

- Румунія для підтримки морської блокади 23.03 направила до міжнародних сил ООН фрегат «Король Фердинанд».
- Греція бере участь у міжнародній військовій операції.
- Швеція 29.03. заявила про намір приєднатися до міжнародної операції ООН. Планувалося відправити на допомогу коаліції 8 винищувачів Gripen.

Засудили зовнішнє військове втручання в міжнародній спільноті:

- Президент Венесуели Уго Чавес 19.03 розкритикував військове втручання ООН у Лівійський конфлікт, назвавши дії міжнародної спільноти безвідповідальними.
- Колишній лідер Куби Фідель Кастро розкритикував дії ООН та США у Лівії, назвавши їх антигуманними.
- Президент Зімбабве Роберт Мугабе підтримав Муаммара Каддафі і надіслав на допомогу уряду Лівії військовий контингент.
- Президент Сирії Башар аль-Асад підтримав уряд Лівії і надіслав йому на допомогу зброю та боєприпаси.
- Президент Нікарагуа Даніель Ортега 2 березня 2011 року підтримав Каддафі та висловив йому свою солідарність.
- Президент Білорусі Олександр Лукашенко 20.03 закликав міжнародну коаліцію припинити військові дії, оскільки її втручання призвело до людських жертв, а «регулювання конфлікту є внутрішньою справою Лівії»
- Папа Бенедикт XVI закликав усі політичні і військові сили, залучених у лівійський конфлікт, негайно відмовитися від застосування зброї і почати переговори. Понтифік також закликає усіх, хто «мають політичну і військову відповідальність» забезпечити «недоторканість і безпеку» мирного населення і доступ гуманітарної допомоги.

Так, у сигнал протесту проти насильства щодо демонстрантів визначились із відставкою послів Лівії в декількох країнах, зокрема в

Бангладеш, Великій Британії, Індії, Індонезії, Китаї, та Польщі. Подібний крок зробив також представник Лівії в Лізі арабських держав, а також секретар Головного народного комітету (міністр) юстиції країни. Заступник посла Лівії в ООН, Ібрагім Даббаші, охарактеризував те, що трапляється, як "геноцид" та "оголошення війни лівійському народові". Він також заявив, що планує вимагати від Міжнародного трибуналу в Гаазі розпочати розслідування злочинів Каддафі. Глава Міністерства внутрішніх справ закликав перейти на бік народу, відмовившись від підтримки Каддафі, та висловив надію на перехід до справедливого та демократичного суспільства.

Міжнародна спільнота відіграла ключову роль у вирішенні громадянської війни в Лівії, намагаючись забезпечити захист цивільного населення, підтримуючи протидію тероризму та сприяючи демократичним процесам. Оцінюючи цей конфлікт, можна висунути декілька ключових висновків:

1. Міжнародні дії та роль ООН. Резолюція 1973 Ради Безпеки ООН відіграла визначальну роль у вирішенні кризи, встановивши зону, що заборонена для польотів, і забезпечивши таким чином захист цивільного населення. Проте, слід визнати, що обговорення щодо інтервенції стали предметом політичних суперечок, а ефективність заходів іноді піддавалася критиці.
2. Санкції та міжнародний тиск. Замороження активів і обмеження на міжнародні пересування членів режиму Каддафі сприяли його ізоляції та втраті підтримки. Міжнародний тиск грав важливу роль у змусженні Каддафі шукати вихід із конфлікту та припинити насильство.
3. Гуманітарна допомога та міжнародна співпраця. Міжнародні гуманітарні організації та країни активно надавали допомогу постраждалим внаслідок конфлікту. Колективні зусилля в сфері гуманітарної допомоги дозволили полегшити страждання місцевого населення та забезпечити життєво важливі ресурси.

4. Пошук політичного розв'язання. Міжнародна спільнота підтримувала пошук політичного вирішення конфлікту та перехід до демократичного устрою. Спільні зусилля дипломатичної спільноти сприяли стабілізації ситуації в Лівії після падіння режиму Каддафі.
5. Виклики та невизначеність. Незважаючи на зусилля, громадянська війна в Лівії викликала численні виклики та створила складність для міжнародної спільноти. Пов'язані з цим проблеми та рішення залишаються об'єктом подальших обговорень та вивчення для уникнення подібних ситуацій у майбутньому.

Таким чином, у великій мірі, міжнародна оцінка громадянської війни в Лівії визначила ефективність міжнародних інструментів у вирішенні конфліктів, а також підкреслила необхідність подальших дипломатичних та гуманітарних ініціатив для забезпечення стабільності та демократичного розвитку в країні.

4.3. Лівія і тероризм

Лівія в історії визначалася не лише політичними та економічними змінами, але й питанням тероризму. Важливо розглядати цю тему у контексті різних етапів розвитку країни та різних періодів влади:

- Декади правління Муаммара Каддафі (1969–2011). Підтримка терористичних організацій. Протягом багатьох років Каддафі відомий був підтримкою різних терористичних організацій, включаючи ІРА, ПАЛФ, Чорне вересня та інші. Така підтримка часто виявлялася в наданні фінансової допомоги, навчанні та навіть наданні притулку.

- Зв'язки з терористичними актами. Лівія була пов'язана з рядом терористичних актів, таких як вибухи літаків, включаючи трагедію над Локербі в 1988 році, за якою стояло лівійське правительство. Це призвело до міжнародних санкцій та ізоляції Лівії.

- Зміни після Каддафі. Після зверження Каддафі та його смерті у 2011 році, Лівія стала сценою для ряду конфліктів, і окремі групи використовували терористичні методи. Різні екстремістські групи та фракції знайшли плідний ґрунт для своєї діяльності в умовах політичної нестабільності.

- Дії терористичних груп. Певні терористичні групи, такі як Ісламська держава (ІГ) та Аль-Каїда в Північній Африці, спробували використовувати хаос в Лівії для своєї вигоди. Вони проводили атаки та намагалися встановити свій контроль в окремих регіонах[29, с. 83].

Під час правління Муамара Каддафі в Лівії спостерігалось кілька випадків терористичних актів та йому приписувалися зв'язки з різними терористичними групами. Однак слід зазначити, що ситуація була складною, і різні фракції взаємодіяли або вступали в конфлікти в різний спосіб.

1. Вплив на терористичні групи. Каддафі виступав за африканський соціалізм та панафриканізм, але водночас підтримував ряд терористичних організацій. Зокрема, Лівія була обвинувачена у підтримці різних груп, таких як ІРА, Палестинська Організація Звільнення Палестиною (ПОЗП), і інших.
2. Погляди на тероризм. Каддафі висловлював підтримку національного визвольного руху, включаючи терористичні методи, у своїй риториці. Однак, іноді його власні інтереси та політика можливого примирення з Заходом призводили до протиріччя.
3. Протистояння із Заходом. Лівія під Каддафі часто опинялася в конфліктах із Заходом. Наприклад, американський авіалайнер Pan Am 103 вибухнув над Шотландією у 1988 році, і багато країн звинуватили лівійський режим у замовленні цього теракту. Також, Лівія була включена до списку держав, які підтримують тероризм, згідно з рішенням США.
4. Міжнародна ізоляція та санкції. За підтримки тероризму та інші порушення міжнародного права, Лівія опинилася під санкціями та

ізоляцією від багатьох країн, що призвело до економічних труднощів у країні [46, с. 215].

Загалом, під час правління Муамара Каддафі Лівія була в центрі міжнародних суперечок, і її зв'язки з терористичними групами викликали серйозні обурення та реакції спільноти країн.

Наприкінці 1990-х Муаммар Каддафі став на шлях, який мав привести до його реабілітації в очах світової спільноти. Він видав для суду у Шотландії підозрюваних в організації вибуху над Локербі. 2003 року західні країни вже вели таємні переговори з Лівією. Потім лівійський лідер - на превеликий подив всього світу - розірвав зв'язки з радикальними угрупованнями і відмовився від зброї масової поразки. У тому ж році прем'єр-міністр Великобританії Тоні Блер зустрівся і поспілкувався з Каддафі у його наметі, і Лівія повернулася до лона світової спільноти. Суперечки навколо звільнення з в'язниці та повернення до Тріполі одного з підозрюваних у вибуху над Локербі Абдельбасета Алі Меграхі не вплинули на бізнес західних нафтових та інших компаній у Лівії. Однак, незважаючи на зміцнення зв'язків із Заходом, серед арабських лідерів Каддафі, як і раніше, залишався аутсайдером. Він висміював тих, хто підтримував тісні зв'язки з американцями, і попереджав, що їхня влада не така міцна, як вони думають [24].

Підтримка терористичних організацій Муамаром Каддафі стала важливою частиною зовнішньої політики Лівії впродовж тривалого періоду його правління. Важливо визначити кілька ключових аспектів цієї підтримки:

1. Палестинська та інші терористичні групи. Муамар Каддафі активно підтримував різноманітні терористичні групи, зокрема палестинські організації, такі як Аль-Фатах та Ісламська бойова група. Ця підтримка включала фінансову допомогу, надання притулку та баз для тренування, а також постачання зброї.

2. Атаки на літаки та терористичні акти. Лівія була причетною до організації кількох терористичних актів, включаючи атаку на літаки. Зокрема, катастрофа літака над Шотландією в 1988 році та втручання в терористичні акти на Олімпійських іграх в Мюнхені в 1972 році мають зв'язок із Лівією.
3. Підтримка інших терористичних режимів. Каддафі також підтримував інші терористичні режими та групи по всьому світу. Він надавав допомогу таким організаціям, як ІРА (Ірландська республіканська армія) та Червоні бригади в Італії.
4. Політичні мотивації. Підтримка терористичних груп мала політичні мотивації для Каддафі. Він використовував ці групи як інструменти для здійснення своїх геополітичних та ідеологічних цілей, зокрема у боротьбі проти Заходу та підтримці арабського єднання [13, с. 128].

Ізоляція Лівії на міжнародній арені була наслідком численних факторів, включаючи дії та політику її лідера Муамара Каддафі. Ось деякі з ключових аспектів ізоляції Лівії:

1. Підтримка тероризму. Одним із головних факторів ізоляції Лівії стала її активна підтримка терористичних організацій. Країна була пов'язана із численними терористичними актами, такими як катастрофа літака над Шотландією в 1988 році та участь у терактах на Олімпійських іграх в Мюнхені в 1972 році.
2. Ізоляція через політичні дії. Політика Муамара Каддафі та його виражені виступи проти Заходу призвели до політичної ізоляції Лівії. Його спроби створення єдиної арабської нації та активна роль у регіональних конфліктах призвели до конфліктів із західними країнами.
3. Спонсорство революцій та повстань. Лівія підтримувала революції та повстання в інших африканських та арабських країнах. Це також сприяло її ізоляції, оскільки багато країн стурбовано цими діями.

4. Масове узурпування закордонних майнових активів. У 1986 році Лівія узурпувала закордонні майнові активи, що належали іноземним підприємствам та громадянам. Це призвело до ще більшого погіршення відносин із західними країнами.
5. Ембарго та санкції. Міжнародне співтовариство ввело ембарго та санкції проти Лівії як відповідь на її підтримку тероризму та інші агресивні дії. Ці санкції обмежували торгівлю та економічні відносини.
6. Втручання воєнних конфліктів. Втручання Лівії в конфлікти в Чаді, Центральноафриканській Республіці та інших регіонах призвело до погіршення відносин із сусідніми країнами та спричинило ізоляцію.

Загалом, ці фактори призвели до великої ізоляції Лівії на міжнародній арені, і ця ізоляція тривала до того часу, поки країна не прийняла відповідальність за свої дії та не взяла на себе зобов'язання діяти відповідально в контексті міжнародного співтовариства [12, с. 116].

Спонсорування тероризму Лівією у часи режиму Муаммара Каддафі визначалося декількома ключовими методами:

1. Фінансова допомога терористичним організаціям:
 - Лівія забезпечувала терористичні групи фінансовою підтримкою, надаючи їм кошти для придбання зброї, тренувань та інфраструктури.
 - Фінансування могло здійснюватися через офіційні канали чи в таємниці через посередників, що робило його важливим елементом в глобальній мережі терористичних фінансів.
2. Надання зброї та військового обладнання:
 - Лівія активно постачала зброю та військове обладнання різним терористичним групам. Це включало в себе стрільбища, вибухівку, легку та важку зброю.
 - Постачання зброї може бути здійснювалося як безпосередньо, так і через посередників або сторонні країни.

3. Тренування терористів:

- Лівія надавала місце для тренування членів терористичних груп, де вони отримували військову, технічну та ідеологічну підготовку.
- Таке тренування забезпечувало терористам необхідні навички для здійснення актів тероризму в різних регіонах світу.

4. Дипломатична та політична підтримка:

- Режим Каддафі використовував свої дипломатичні відносини для захисту та підтримки терористичних організацій на міжнародному рівні.
- Сприяння та лобіювання в міжнародних організаціях дозволяло Лівії збирати підтримку для своїх терористичних союзників.

5. Гуманітарна допомога як прикриття:

- Офіційно направлені гуманітарні допомоги використовувалися Лівією як прикриття для фінансування та підтримки терористичних організацій.
- Це забезпечувало можливість надання режиму Каддафі легітимності, приховуючи його справжні наміри [10, с. 15].

Застосування цих методів дозволяло Лівії відігравати активну роль у світовому терористичному ландшафті, але також призводило до міжнародної ізоляції та наростаючого тиску з боку міжнародної спільноти.

Так, підтримка терористичних організацій Лівією призвела до великої ізоляції країни на міжнародній арені та введення санкцій. Спільні міжнародні зусилля спрямовані на припинення цієї підтримки врешті-решт призвели до виправлення відносин із Лівією, але слід наголосити, що це стало можливим тільки після того, як Лівія прийняла відповідальність за попередні дії та зобов'язалася діяти відповідально в міжнародному співтоваристві [21, с. 75].

Аналізуючи зв'язок Лівії із тероризмом, можна сформулювати обширні висновки, які розкривають динаміку цього взаємовідношення:

1. Період Каддафі та сприяння терористичним організаціям:

- Режим Муаммара Каддафі протягом десятиліть підтримував різноманітні терористичні групи, які виступали як його союзники в регіональних конфліктах.
- Фінансова та військова допомога Лівії сприяла формуванню та утриманню терористичних організацій, таких як ІРА, ПАЛФ, Чорна пантера і інші.

2. Лівія як спонсор тероризму:

- Лівія активно взаємодіяла із загрозовими групами, надаючи їм як матеріальну, так і моральну підтримку.
- Відомий епізод – вивчення впливу Лівії на тероризм найяскравіше виявилось в катастрофі рейсу Пан-Ам 103 над Локербі, що внесло режим Каддафі в міжнародну позорну ізоляцію.

3. Міжнародні санкції та зміни в політиці Лівії:

- Застосування проти Лівії міжнародних санкцій внаслідок її причетності до актів тероризму призвело до ізоляції країни на міжнародній арені.
- Зміна політичної риторики та стратегії стала відзнакою після введення санкцій, і Лівія була змушена змінити свою дипломатичну позицію.

4. Закінчення сприяння тероризму та відновлення міжнародних стосунків:

- Процес припинення сприяння тероризму в Лівії почався з введенням міжнародних санкцій та досяг значущого пункту після падіння режиму Каддафі.
- Відновлення міжнародних стосунків та виключення Лівії з числа держав-підтримувачів тероризму свідчать про певні позитивні зміни в політиці країни.

5. Питання невизначеності та міжнародної допомоги:

- Наступне після падіння режиму відновлення політичної стабільності в Лівії є складним завданням, і міжнародна спільнота може продовжити відігравати ключову роль у вирішенні цих викликів.
- Міжнародна допомога у формі гуманітарної підтримки та політичної консолідації може бути вирішальною для успішного переходу Лівії до стабільності та демократії.

Усі ці аспекти взаємодії Лівії та тероризму визначають важливий етап її історії, а також підкреслюють складність та непередбачуваність геополітичних відносин на Близькому Сході та в Північній Африці.

Отже, підсумуємо, що під час режиму Муаммара Каддафі Лівія активно здійснювала підтримку терористичних організацій, використовуючи різноманітні методи, які включали фінансову допомогу, постачання зброї, тренування терористів, дипломатичну та політичну підтримку, а також використання гуманітарної допомоги як прикриття. Ця практика призводила до занепокоєнь міжнародної спільноти і викликала різні заходи з боку інших країн та міжнародних організацій. Підтримка тероризму Лівією сприяла її ізоляції та призвела до введення санкцій проти країни. Режим Каддафі використовував свої дипломатичні відносини для захисту та підтримки терористичних організацій на міжнародному рівні. Важливо відзначити, що під час Арабської весни і падіння режиму Каддафі міжнародна спільнота взяла на себе дії для зупинення репресій та сприяння демократичному переходу в Лівії. Проблема тероризму в Лівії є складною і пов'язана із численними факторами, такими як політична нестабільність, етнічні розбіжності та конфлікти, які стали сприяти поглибленню проблеми.

ВИСНОВКИ

Отже, в результаті написання роботи можна зробити наступні узагальнюючі висновки.

1. Здобуття незалежності та епоха монархії в Лівії представляють собою важливий період в історії цієї африканської держави. Давайте розглянемо цей період докладніше. Здобуття незалежності Лівії було завершено в середині 20-го століття після численних колоніальних впливів та окупації. Лівія, як багато інших країн Африки, відчула на собі вплив різних імперій та колонізаторів, таких як Римська імперія, Османська імперія та італійський фашистський режим. Уривок від імперій та остаточне завершення колоніального періоду дозволили Лівії стати незалежною державою. Завершивши колоніальний період, Лівія стала королівством в 1951 році, після чого король Ідріс I став першим монархом країни. Проте його влада була надто обмеженою, і справжня політична сила перебувала в руках колоніальних сил та іноземних корпорацій, які контролювали ресурси Лівії.

2. Монархія в Лівії існувала до 1969 року, коли Муамар Каддафі та його спільники вчинили державний переворот та вивели країну із королівського режиму. Цей переворот позначився на історії Лівії та спричинив важливі зміни в політичному та соціокультурному житті країни. Здобуття незалежності та період монархії в Лівії є ключовими етапами в історії країни, вони визначили подальший хід подій і вплинули на її розвиток та місце в світі.

3. Внутрішня політика Лівії в період правління М. Каддафі була визначена його унікальним підходом до управління та реалізацією його ідей «Джамахірії». Каддафі впровадив концепцію «Джамахірії», що означала владу народу. Однак, це привело до відмови від традиційних інститутів, таких як парламент та уряд, на користь загальних народних конгресів і комітетів. Це створило унікальну систему управління, де політична влада була розподілена

між різними рівнями конгресів і національним комітетом. Задля будівництва соціалістичного суспільства, Каддафі впроваджував широкомасштабні соціальні програми. Це включало надання безкоштовного житла, доступу до освіти та медичних послуг. Проте, ці ініціативи не завжди досягали очікуваного успіху через фінансові обмеження та системні проблеми. Внутрішня політика включала певні кроки у поліпшенні положення жінок в суспільстві, зокрема їх прав та соціального статусу. Проте, існувала критика пануючих стереотипів та обмежень у реалізації цих принципів. Каддафі намагався зберегти культурну та мовну ідентичність країни через сприяння розвитку національної свідомості та заохочення використання мови. Внутрішня політика Лівії під Каддафі також впливала на зовнішню політику. Він намагався будувати незалежні стосунки та активно втручався у справи інших африканських країн. З часом стало помітно, що влада Каддафі стала все більше авторитарною, і урядова система перетворилася на особисту власність Каддафі. Його рішення часто приймалися без консультацій та дебатів, що сприяло накопиченню влади в його руках. Загалом, внутрішня політика Лівії в період Каддафі мала багато амбіційних ідей, але також стикалася з численними викликами та недоліками.

4. У контексті розгляду Лівії в міжнародних системах важливо відзначити, що період правління Муамара Каддафі (1969–2011) був визначений активною зовнішньополітичною діяльністю та спробами утвердження Лівії як ключового учасника світової арени. З одного боку, стратегічне розташування країни на африканському континенті та її багаті енергетичні ресурси надавали Лівії певний вплив у світовій політиці. З іншого боку, неортодоксальні рішення та принципи, які обирав Каддафі, часто ставали причиною напруг у відносинах з іншими країнами та міжнародними організаціями. Лівія спробувала вести незалежну політику, не приєднуючись до блоків чи союзів, що ставило її в окремий політичний контекст. Юніонізм, або ідея єдиної арабської нації, став основною лінією

внутрішньої та зовнішньої політики. Протистояння Заходові, зокрема із США, відбувалося в контексті цієї стратегії та сприяло креативному використанню дипломатичних інструментів та альянсів. Проте, вибір Лівії не приєдналася до традиційних блоків, а також акцент на антизахідній риториці, часто зумовлювали непередбачувані реакції та ізоляцію від деяких міжнародних партнерів. Крім того, відмова Лівії від підтримки терористичних груп та програми розвитку масового знищення стала основною передумовою для зняття санкцій.

5. З огляду на зв'язок Лівії з арабським тероризмом, слід визначити, що її втручання в міжнародні конфлікти та підтримка різних радикальних груп в Лівії та за її межами стали важливою частиною внутрішньої та зовнішньої політики. Сприяння терористичним організаціям, таким як Палестинська або ісламська бойова група, позначало Лівію в контексті арабського тероризму. Участь Лівії в атаках на літаки над Шотландією та підтримка терористичних актів на Олімпійських іграх в Мюнхені свідчать про серйозні наслідки її дій в сфері міжнародної безпеки. Катастрофа в Локербі (1988 рік) та звинувачення в організації теракту в Мюнхені (1972 рік) порушили дипломатичні відносини та викликали масштабні міжнародні реакції. Зняття санкцій від Лівії у 2003 році свідчить про те, що країна взяла на себе відповідальність за свої попередні дії та зобов'язалася вживати заходів для припинення підтримки тероризму. Цей етап є важливим в контексті покращення міжнародних відносин та виходу Лівії з ізоляції.

6. Арабська весна, що розпочалася в Тунісі та Єгипті, швидко розповсюдилася на Лівію, призводячи до значущих змін у політичному пейзажі регіону. Падіння режиму Каддафі стало ключовою подією, яка суттєво визначила хід подій у Лівії та міжнародних відносинах. У підсумку, події Арабської весни у Лівії відображали загальний національний настрій протесту та прагнення до демократії серед населення. Громадянське

суспільство виступило проти довгострокового авторитарного правління Каддафі, вимагаючи політичних та соціальних змін.

7. Міжнародна спільнота доклала значні зусилля для врегулювання громадянської війни в Лівії. Резолюція 1973 Ради Безпеки ООН встановила зону, що заборонена для польотів, забезпечуючи таким чином захист цивільного населення. Міжнародна коаліція, зокрема країни НАТО, здійснювала важливу роль у забезпеченні безпеки та підтримці повстанців. Важливим етапом стало введення санкцій проти режиму Каддафі та його обліковців. Ці обмеження включали заморожування активів і обмеження на міжнародні пересування. Міжнародна оцінка громадянської війни в Лівії була спрямована на захист прав людини та підтримку демократичного розвитку. Міжнародна спільнота підтримувала пошук політичного вирішення конфлікту та перехід до демократичного устрою. Спільні зусилля дипломатичної спільноти сприяли стабілізації ситуації в Лівії після падіння режиму Каддафі. Так, громадянська війна в Лівії викликала численні виклики та створила складність для міжнародної спільноти. Пов'язані з цим проблеми та рішення залишаються об'єктом подальших обговорень та вивчення для уникнення подібних ситуацій у майбутньому. Міжнародна оцінка громадянської війни в Лівії визначила ефективність міжнародних інструментів у вирішенні конфліктів, а також підкреслила необхідність подальших дипломатичних та гуманітарних ініціатив для забезпечення стабільності та демократичного розвитку в країні.

8. Ситуація в Лівії також стала об'єктом уваги в контексті боротьби з тероризмом. Громадянська війна і стабільність у регіоні відіграли важливу роль у формуванні потенційно небезпечного середовища для терористичних груп. Міжнародна спільнота вдавалася до спільних дій для попередження поширення терористичної загрози внаслідок невизначеності та непевності в Лівії. Режим Муаммара Каддафі протягом десятиліть підтримував різноманітні терористичні групи, які виступали як його союзники в регіональних

конфліктах. Фінансова та військова допомога Лівії сприяла формуванню та утриманню терористичних організацій, таких як ІРА, ПАЛФ, Чорна пантера і інші. Застосування проти Лівії міжнародних санкцій внаслідок її причетності до актів тероризму призвело до ізоляції країни на міжнародній арені. Наступне після падіння режиму відновлення політичної стабільності в Лівії є складним завданням, і міжнародна спільнота може продовжити відігравати ключову роль у вирішенні цих викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анатольєв Р. Каддафі: держава та суспільство. Азія та Африка сьогодні. 2001. №10. С.31-35.
2. Бандурка О. М. Історія держави і права зарубіжних країн: підручник. За заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки, Швець Д. В., Бурдін М. Ю., Головка О. М., та ін.; вступ. слово О. М. Бандурки. Харків: Майдан, 2020. 618 с.
3. Вітакер Брайан. Муаммар Каддафі. URL: <https://web.archive.org/web/20110303121440/http://www.guardian.co.uk/politics/2004/mar/26/uk.libya>
4. Гомза І. А. Мультисекторальна класифікація авторитарних режимів. Наукові записки. Том 160. Політичні науки. 2014. С. 10-17.
5. Єгорін А.З. Історія Лівії. XX ст. Інститут східнознавства РАН. 1999. 563 с.
6. Здобуття незалежності Лівією й проголошення республіки. URL: <https://studfile.net/preview/9265148/page:55/>
7. Ігошина Ж. Б. Трансформація арабських країн в контексті процесів глобалізації: автореф. дис. канд. політ. наук : 23.00.04. Нац.ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2011. 19 с.
8. Капітонов К. Каддафі – правитель Лівії. Син бедуїна – батько нації. URL: <http://www.souz.co.il/israel/read.html?id=484>
9. Кокорський В. Ф., Смирнова К. Є. Арабські революції: перспективи демократизації в регіоні. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2011_48/Gileya48/P34_doc.pdf.
10. Конспект лекцій з дисципліни «Зовнішня політика країн Азії, Африки та Латинської Америки» для здобувачів вищої освіти спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»

- денної форми навчання. Укл. Чістякова І. М., Кривдіна І. Б., Татакі Д. Д., Кудлай І. В., Гайтан В. В. Одеса: ДУ «Одеська політехніка». 2021. 291 с.
11. Максимова І.І. Сучасні монархії у глобальній політиці. Донецький національний університет імені Василя Стуса. Вінниця. 2022. 92 с.
12. Мальський М. З., Мацян М. М. Теорія міжнародних відносин: підручник. К.: Знання. 2007. 461 с.
13. Манжола В. А. та ін. Міжнародні відносини та світова політика: підручник. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К.: Київ. ун-. 2010. 863 с.
14. Муаммар Аль-Каддафі «Зелена книга». URL: http://www.nbr-info.ru/new/lib/kad_gb/03.html
15. Муртазін А. Муаммар Каддафі: еволюція революціонера. URL: <http://www.ria.ru/analytics/20090831/183094835.html>.
16. Мусскій І.А. 100 великих диктаторів. Віче. 2002. 867 с.
17. Садовник О. Поступ: Трагедія Мюнхена. URL: <https://web.archive.org/web/20111223040445/http://postup.brama.com/usual.php?what=15912>
18. Скороход Ю. Каддафі Муаммар. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова). Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво. 2011. С. 308.
19. Сотня великих заговорів та переворотів. Військовий переворот Каддафі. URL: <https://web.archive.org/web/20090416214756/http://www.100velikih.ru/view728.html>
20. Строкань С. Лівія відстоює свої принципи. Комерсант. 2005. № 243. С.15-18.
21. Сучасна історія країн Азії та Африки: XX ст: посіб. За ред. А.М.Родрігеса. Віче. 2003. Ч. 3. 272 с.
22. Теракт над Локербі. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/1221N/>
23. Третя світова теорія. URL: <http://www.coolre.com/>

24. "Третій шлях" полковника Муаммара Каддафі. URL: https://www.bbc.com/russian/international/2011/10/110824_gaddafi_polit_o_bit
25. Троян С.С. Арабські революції 2010-2011 рр. та їх наслідки. Науковий вісник Дипломатичної академії України. Вип. 19: Зовнішня політика і дипломатія: досвід, моделі, традиції. За заг. ред. Н.О. Татаренко, В.Г. Ціватого. К.: ДАУ при МЗС України. 2012. С. 170-176.
26. Швед В.О. «Арабська весна» у контексті сучасного трансформаційного процесу на Близькому і Середньому Сході. Проблеми всесвітньої історії. 2016. №1. С. 109-122.
27. Abdelali Abdelkader. Wave of change in the Arab world and chances for a transition to democracy. Contemporary Arab Affairs. 2013. No. 6. Pp. 198–210.
28. Alexander Dziadosz. East Libyans burn Gaddafi book, demand constitution. Reuters Africa. URL: <https://web.archive.org/web/20110305064309/http://af.reuters.com/article/libyaNews/idAFLDE72127720110302>
29. Anderson B. Joe Cahill. 2002. 89 p.
30. Anderson B. A Life in the IRA. 2002. P. 83.
31. Anderson Scott. The Make over. URL: <https://www.nytimes.com/2003/01/19/magazine/the-makeover.html>
32. Anti-Kadhafi forces admit losses in Sirte offensive. URL: <https://web.archive.org/web/20160305010122/http://www.modernghana.com/news/351765/1/anti-khadhafi-forces-admit-losses-in-sirte-offensiv.html>
33. Asser Martin. 26 March 2011. The Muammar Gaddafi story. URL: <https://www.bbc.co.uk/news/world-africa-12688033>
34. Atkinson N. Death on Small Wings: Memories of a Presidential Pilot. Libro Publishing Ltd, 2006. P. 175.

35. Aubrey Stefan M. (2004). The New Dimension of International Terrorism. https://books.google.com.ua/books?id=VJJG14mHbGAC&pg=PA34&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
36. Christopher H. Dalton. Richard A. Lobban Jr. Libya: History and Revolution (illustrated ed.). 2014. ABC-CLIO. p. 129.
37. Dirk Vandewalle. What's In Gadhafi's Manifesto? URL: <https://www.npr.org/2011/03/03/134239733/Whats-In-Gadhafis-Manifesto>
38. Eastern oil terminal Brega seized: Libyan rebels. URL: <https://www.thehindu.com/news/international/article2375462.ece?css=print>
39. Fighting is under way in an area just south of Tripoli where Muammar Gaddafi may be hiding. URL: <https://blogs.aljazeera.net/liveblog/libya-aug-24-2011-0>
40. Gaddafi forces attack remote oil town-rebels. URL: <https://web.archive.org/web/20110831090822/http://af.reuters.com/article/libyaNews/idAFLDE7460D820110507>
41. Gaddafi forces 'fire scud missile'. URL: <https://www.aljazeera.com/>
42. Hadeel Al-Shalchi Libya rebels claim victory in key oil terminal. URL: http://www.google.com/hostednews/ap/article/ALeqM5gutWeSFuQX-Om-0jCDSesGYHQ0_w?DocId=8a92ff6754544111a084b83f5ac53ee4
43. Hess S. Authoritarian Landscapes: Popular Mobilization and the Institutional Sources of Resilience in Nondemocracies. N.Y. : Springer. 2013. 244 p.
44. Kailitz S. Classifying Political Regimes Revisited: Legitimation and Durability. Democratization. 2013. Vol. 20. No. 1. P. 39–60.
45. Kamiński R. Pleśniak R. Szkółazbrodni.. Wprost.pl 39/2001 (983). P. 89.
46. Kawczynski D. Seeking Gaddafi. 2011. 218p.
47. Kawczynski D. Gaddafi. 2012. P. 56.

48. Konarski M. Muammar Kaddafi nowym liderem Unii Afrykańskiej. Portal Spraw Zagranicznych. URL: <http://www.psz.pl/130-afryka/muammarkaddafi-nowym-liderem-unii-afrykanskiej>
49. Kukułka J. Historia współczesna stosunków międzynarodowych 1945-2000. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar. 2007. P. 76.
50. Libyan rebels fear fresh attack on Ajdabiya. URL: <https://web.archive.org/web/20120111023841/http://jordantimes.com/index.php?news=36625>
51. Libyan rebels push east towards oil port: report. URL: <https://bdnews24.com/pdetails.php>
52. McMahon B. The mystery of flight 870. Guardian. 21 lipca 2006. P. 46.
53. Meredith M. Historia Współczesnej Afryki. 2011. P. 83.
54. Muammar Qadhafi. Despotic leader of Libyasince 1969. URL: <https://web.archive.org/web/20090125194000/http://www.discoverthenetworks.org/individualProfile.asp?indid=2092>
55. Mukarief J. M. Zbrodnie komitetów rewolucyjnych. Centre for Libyan Studies, 2009. P. 96.
56. Najjar A. Anatomia tyrana. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie. 2011. P. 217.
57. Nawas H. Can Saudi Arabia Lead the Arab World to Peace? / H. Nawas. Huffington Post. 2015. May, 6 URL: http://www.huffingtonpost.com/hiam-nawas-/can-saudi-arabia-lead-the_b_7235298.html
58. Oliver R., Atmore A. Dzieje Afryki po 1800. 2007. P. 164.
59. Olympics: Moment of silence for Munich massacre victims for first time. URL: <https://www.jpost.com/breaking-news/tokyo-olympics-moment-of-silence-held-for-israeli-munich-massacre-victims-674722>
60. Opposition fighters in eastern Libya took control of the oil port of Ras Lanuf on Tuesday as soldiers loyal to Muammar Gaddafi retreated toward the

leader's home town of Sirte. URL: <http://blogs.aljazeera.net/liveblog/libya-aug-23-2011-2146>

61. Pesnot P. Les Dessous de la FrancAfrique. Paris: Nouveau monde. 2010. P. 56.
62. Sadiki Larbi. Libya's Arab Spring: The Long Road from Revolution to Democracy. International Studies. 2012. Vol. 49. Pp. 285–314.
63. Sfeir A. Dictionnaire geopolitique de l'islamisme. Bayard. 2009. P. 46.
64. Simon Jeffrey D. (7 грудня 2001). The Terrorist Trap, Second Edition: America's Experience with Terrorism. https://books.google.com.ua/books?id=AWzieu562dQC&pg=PA107&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
65. Soumiea Abushagur. The Art of Uprising: The Libyan Revolution in Graffiti. URL: https://books.google.com.ua/books?id=AK17AwAAQBAJ&pg=PT18&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
66. Stefanicki R. Stypendia, łapówki, zamachy... Nieznana historia fundacji Kaddafiego. Gazeta Wyborcza. 31.03.2012. URL: http://wyborcza.pl/1,76842,11455411,Stypendia__lapowki__zamachy___Nieznana_historia_fundacji.html
67. Sudan: Govt Deploys Troops to Borders With Libya. URL: <https://web.archive.org/web/20110803011112/http://allafrica.com/stories/201106010572.html>
68. Szalony pies z Libii. Historia Uwazam Rze. 19th of February 2014. URL: <http://www.historia.uwazamrze.pl/artukul/1087594>
69. Takeyh R. The rogue who come in from the cold // Foreign Affairs. 2001. 3 vol. 80. P. 62-72.
70. Tausch Arno. Islamism, Arab Spring and the Future of Democracy: World System and World Values Perspectives. Inbook: Islamism, Arab Spring, and the Future of Democracy, 2019. SpringerVerlag, Wiesbaden, Germany, pp. 311–345.

71. The Green Book. People's Committee, Libya.
URL: https://archive.org/details/TheGreenBook_848
72. The Guardian profile: Muammar Gadafy. URL:
<https://web.archive.org/web/20110303121440/http://www.guardian.co.uk/politics/2004/mar/26/uk.libya>
73. The Independent: Olympics Massacre: Munich — The real story.
URL: <https://web.archive.org/web/20120316084844/http://www.independent.co.uk/news/world/europe/olympics-massacre-munich--the-real-story-524011.html>
74. Vandewalle D. History of Modern Libya. 2011. P. 627.
75. Wiacek Bartosz. University of Gdansk. Кадафі на міжнародній арені.
URL: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/4011>

ДОДАТОК А



**Рис. А.1. Руйнування міста Локербі в результаті падіння
«PanAmerican», грудень 1988 року**

Джерело: [22]



Рис. Б.1.Син Муаммара Каддафі Саїф (справа) вітає Абделя Аль-Меграхі в день повернення до Лівії, серпень 2009 року

Джерело: [22]